

Elders begint hier

Publicatie

De mondiale dimensie van lokaal beleid voor duurzame ontwikkeling

Auteurs: Ellen van Reesch
Claudia de Laaf

Deze publicatie is mede mogelijk gemaakt met financiering van de Vereniging Nederlandse Gemeenten in samenwerking met het ‘Sustainable Development through Improved Local Governance Programma 2022- 2026’, uitgevoerd door VNG International en gefinancierd door het Ministerie van Buitenlandse Zaken.

Ministerie van
Buitenlandse Zaken

Inhoud

1 Inleiding 4

2 De dimensie elders van duurzame ontwikkeling en de positie van Nederland 12

2.1 Het (inter)nationale raamwerk voor de SDG's en brede welvaart 12
2.1.1 De duurzame ontwikkelingsdoelen of SDG's 12
2.1.2 Brede welvaart en de relatie met de SDG's 13
2.1.3 De dimensie 'elders' van duurzame ontwikkeling 13
2.1.4 Monitoring van de SDG's en Brede Welvaart in Nederland, en de dimensie elders 13
2.1.5 De Nederlandse invloed op duurzame ontwikkeling elders 14

3 Lokaal sturen op brede welvaart, SDG's en de dimensie elders 16

3.1 Integraal kijken en afwegen gebeurt nog te weinig 16
3.1.1 De huidige praktijk in gemeenten 16

3.2 Hulpmiddelen voor gemeenten: integraal afwegen met oog voor de dimensie elders 17
3.2.1 Aanbevelingen voor integraal afwegen (nationaal niveau) 17
3.2.2 Handreikingen VNG 17
3.2.3 Nationaal beleidskompas: SDG-toets en vragen over de 'dimensie elders' 17
3.2.4 Lokale monitoring van effecten op de dimensie elders 18
3.2.5 Ecologische voetafdruk en overshoot als indicatoren 18

4 Ketenverantwoordelijkheid en verkleinen van onze voetafdruk 20

4.1 Maatschappelijk verantwoord inkopen als positieve hefboom 20
4.1.1 Het nationale plan maatschappelijk verantwoord inkopen 20
4.1.2 Ketenverantwoordelijkheid en Internationale Sociale Voorwaarden (ISV) 22

4.2 Zuiniger omgaan met energie en grondstoffen in de gemeente 23
4.2.1 Van een lineaire naar een circulaire economie 23
4.2.2 Afval, producentenverantwoordelijkheid en internationale afvalstromen 25

4.3 De energietransitie en grondstoffen: voorkom negatieve afwenteling 26
4.4 Landbouw en voedselzekerheid hier en elders in de wereld 27
4.5 Andere vormen van gemeentelijke inzet: inspireren, faciliteren en normeren 29

5 Internationale samenwerking en solidariteit 30

5.1 Lokale overheden internationaal aan tafel over mondiale ontwikkelingen 30
5.2 Gemeenten, inwoners en mondiale betrokkenheid 31
5.3 Economische relaties en internationale thematische kennisuitwisseling 34
5.4 Arbeidsmigratie en opvang van vluchtelingen 36
5.5 Bijdrage van Nederlandse gemeenten in internationale projecten 38
5.5.1 Internationale samenwerking als investering in gedeeld belang 38
5.5.2 Wederkerigheid en meerwaarde van Internationale samenwerking 38
5.5.3 Europese programma's als motor voor innovatie en experiment 39
5.5.4 Het bredere ecosysteem van internationale gemeentelijke samenwerking 39

6 Conclusie 42

7 Eindnoten 43

1
Inleiding

Gemeenten spelen een sleutelrol in het realiseren van een leefbare wereld – lokaal én mondiaal. Velen beseffen dat de keuzes die wij nu maken grote consequenties hebben voor generaties na ons. Mensen willen de wereld graag goed doorgeven aan hun kinderen en kleinkinderen. Een aspect dat vaak onderbelicht blijft, zijn de gevolgen van ons handelen voor mensen elders in de wereld. Of het nu gaat om duurzaam inkopen, afvalverwerking, energiebeleid of internationale samenwerking: gemeentelijke keuzes hebben impact, ook over de grenzen heen. Deze grensoverschrijdende samenhang vraagt om een integrale benadering van complexe opgaven.

Het Gemeenten4GlobalGoals netwerk stimuleert gemeenten om de verbinding tussen lokale opgaven en mondiale vraagstukken te versterken via de Sustainable Development Goals (SDG's). Deze handreiking helpt gemeenten inzicht te krijgen in deze 'dimensie elders' van hun beleid en hoe zij met concrete stappen positief kunnen bijdragen aan mondiale duurzame ontwikkeling, en negatieve afwentelingseffecten te voorkomen. Daarbij worden hulpmiddelen aangereikt om bredere afwegingen te maken, beleidsdoelen te verbinden en draagvlak te creëren – zonder dat het een extra taak wordt, maar juist als versterking van bestaand beleid. De voorbeelden in deze publicatie laten zien hoe gemeenten met beperkte middelen toch een groot verschil kunnen maken – voor mens en natuur elders, en voor de eigen inwoners. Duurzame ontwikkeling gaat over het respecteren van ecologische grenzen én over een rechtvaardige verdeling van welvaart, in binnen- en buitenland.

We leven in een mondiaal sterk verbonden wereld. De keuzes van Nederlandse beleidsmakers, bedrijven en consumenten hebben dus directe en indirecte effecten elders; zowel positieve als negatieve. Nederland maakt nu een onevenredige aanspraak op schaarse mondiale hulpbronnen. Volgens het Global Footprint Network zouden vier aardes nodig zijn als alle landen wereldwijd net zoveel consumeren als wij. Het voorkómen van negatieve effecten is belangrijk vanuit een moreel en mensenrechtenperspectief. Maar het is ook 'verlicht eigenbelang'. Een stabiele wereld met gelijk verdeelde welvaart en welzijn verkleint de kans op conflicten, migratiedruk en crises die ook ons (direct) raken. Door ongelijkheid te verminderen, creëren we dus een veiliger, duurzamer en voorspelbaarder klimaat waar iedereen baat bij heeft. Klimaatverandering tegengaan, produceren en consumeren met respect voor mens en natuur en zuinig gebruik van grondstoffen spelen daarbij een grote rol. Ook hebben we in Nederland ruime mogelijkheden om met onze kennis en middelen een positieve bijdrage te leveren aan landen met een minder gunstige uitgangssituatie.

Leeswijzer

Deze publicatie volgt op eerdere handreikingen van de VNG over de bijdrage van gemeenten aan de wereldwijde agenda voor duurzame ontwikkeling. Waar eerdere handreikingen primair zijn gericht op de manier waarop gemeenten middels hun beleid en uitvoering bijdragen aan de SDG's in het eigen land en vice versa, gaat deze handreiking dieper in op de wijze waarop gemeentelijk handelen zich verhoudt tot wat er zich buiten de gemeente- en landsgrens afspeelt. De 17 duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's of Global Goals) bieden een integraal kader om internationaal samen te werken aan een leefbare en veilige wereld, waar het goed gaat met mensen en met de natuur.

In Hoofdstuk 2 wordt de internationale en nationale context geschetst van de agenda voor duurzame ontwikkeling, brede welvaart en de 'dimensie elders'. Hier kijken we ook naar de huidige effecten van de Nederlandse welvaart op andere landen. In Hoofdstuk 3 bespreken we hoe de Nederlandse overheid en gemeenten kunnen sturen op de SDG's en brede welvaart, inclusief de dimensie elders. Hoofdstuk 4 richt zich op het terugdringen van onze ecologische voetafdruk en het nemen van verantwoordelijkheid in internationale handelsketens. Hoofdstuk 5 gaat over de maatschappelijke betrokkenheid en internationale samenwerking voor een positieve bijdrage aan het behalen van de ontwikkelingsdoelen.

Bij ieder onderdeel worden inspiratie en hulpmiddelen aangereikt. In de eindnoten worden centrale hulpmiddelen en informatiebronnen nader toegelicht. Gemeenten Amsterdam, Den Haag, Deventer, Dordrecht, Gouda, Heerlen, Rheden en Rotterdam hebben actief bijgedragen aan de totstandkoming van deze handreiking. De belangrijkste aanbevelingen uit deze handreiking hebben we bij elkaar gebracht in het volgende samenvattende kader.

Klik of scan voor alle handreikingen van Gemeenten4GlobalGoals

Samenvattend Kader:

Elders begint hier

Mondiale impact van lokaal beleid

4
Borg de rechten van arbeidsmigranten en vluchtelingen en benut hun potentieel
Fatsoenlijke huisvesting
Zorg en welzijn
Werk en ontwikkeling
Taal en participatie
Zorg voor goed inzicht en registratie
Waarborg fatsoenlijke huisvesting, zorg en bescherming
Zorg voor voldoende opvang van vluchtelingen
Begeleid naar werk en taalonderwijs
Communiceer over positieve bijdragen
Relevante SDG's:
1
4
8
10
5
Stel gemeentelijke kennis internationaal beschikbaar en faciliteer inwoners, organisaties en bedrijven voor positieve effecten elders
INWONERS & ORGANISATIES
KENNIS & ONDERWIJS
BEDRIJVEN & INNOVATIE
INTERNATIONALE SAMENWERKING
Faciliteer inwoners en organisaties die zich inzetten voor mensen elders
Draag bij aan noodhulp, wederopbouw en vredesbevordering
Vergroot bewustwording over mondiale vraagstukken en mensenrechten
Doe mee aan netwerken en kennisuitwisseling
Ondersteun bedrijven bij verduurzaming en internationale samenwerking
Stel kennis en expertise beschikbaar voor gemeenten elders
Relevante SDG's:
1
2
16
17

Samenvattend Kader:

1 Beleid, besluitvorming en monitoring: integreer de dimensie ‘elders’ systematisch

De grote uitdagingen waar we in Nederland en wereldwijd voor staan, vragen om een samenhangende visie en aanpak. Daarom is het noodzakelijk in beleid en besluitvorming integraal te sturen en beleidsopties af te wegen, waarbij ook de effecten op andere, vooral armere landen in beeld zijn. In veel bestaande afwegings- en monitoringsinstrumenten ontbreekt deze dimensie nog. Toch zijn er hulpmiddelen die de gemeente kan inzetten.

- Zorg in het gemeentelijke beleid en de besluitvorming structureel voor een samenhangende inzet op de grote maatschappelijke opgaven. Gebruik daarbij de handreiking Aan de slag met brede welvaart als gemeente en de Handreiking Global Goals in het gemeentelijk beleid, en betrek daarbij ook expliciet de grensoverschrijdende effecten
- Breng bij belangrijke beleidskeuzes en investeringen de effecten op mens en natuur elders in kaart. Maak hierbij gebruik van de gevolgenscan en de toets ‘effecten op ontwikkelingslanden’ in het Beleidskompas van de rijksoverheid.
- Betrek deskundigen om mogelijke positieve en negatieve impact van gemeentelijke besluiten op mensen, natuur en milieu in ontwikkelingslanden te analyseren. Bijvoorbeeld wanneer de gemeente verwacht dat besluiten grensoverschrijdende effecten hebben die niet vanzelfsprekend of eenvoudig te overzien zijn (onder andere bij grote investeringen en/of complexe maatregelen).
- Formuleer (proces)indicatoren om de gemeentelijke inzet mee te monitoren. Procesindicatoren meten niet zozeer de uiteindelijke effecten, maar of de stappen en werkwijzen die nodig zijn om doelen te bereiken daadwerkelijk worden uitgevoerd. Bijvoorbeeld: Aantal trainingen of kennissessies voor ambtenaren en bestuurders over brede welvaart en internationale effecten. Of: frequentie van rapportages aan raad en samenleving waarin de gemeente inzicht geeft in de grensoverschrijdende effecten van beleid.
- Deel uw kennis en ervaringen met andere gemeenten. Voorkom dat gemeenten los van elkaar het wiel uitvinden. Maak gebruik van uw bestaande netwerk en deel goede praktijkvoorbeelden en kennis met de VNG voor verdere ontsluiting.

2 Inkoop en aanbestedingen: sturen op eerlijke handelsketens

Maatschappelijk verantwoord opdrachtgeven en inkopen (MVOI) is een krachtig instrument om de negatieve effecten van internationale toeleveringsketens op mens en milieu te beperken. Door bewuster en duurzamer in te kopen kan de gemeente marktpartijen stimuleren maatschappelijk verantwoord te ondernemen.

- Sluit aan bij het Manifest MVOI en maak een actieplan om te zorgen dat het gemeentelijk beleid voor inkoop en aanbesteding bijdraagt aan eerlijke handel en duurzame productieketens. Focus daarbij op productgroepen waar uw gemeente het grootste verschil mee kan maken.
- Veranker ketenverantwoordelijkheid en internationale sociale voorwaarden (ISV) in uw inkoopprocedures. Pas 'due diligence' toe: vraag leveranciers naar risico's in hun keten en hun aanpak hiervan. Gebruik hierbij de MVI-criteriatool.
- Borg MVOI in de hele organisatie: van bestuur tot opdrachtgevers tot inkopers
- Werk samen met externe deskundigen en netwerken; maak gebruik van de expertise van PIANOo en NGO's zoals Electronics Watch en Fairtrade Nederland
- Voer periodieke evaluaties uit m.b.t de sociale en milieueffecten van ingekochte producten.
- Monitor de impact van uw MVOI-beleid aan de hand van enkele indicatoren.

3 Circulaire economie, energie- en voedseltransitie: minimaliseer de voetafdruk

Nederland legt een groot beslag op land en grondstoffen elders in de wereld, met negatieve sociale en ecologische effecten. Daarom is het reduceren van ons netto grondstoffen- en materialengebruik noodzakelijk. Dat geldt ook voor de export van gevaarlijk afval vanuit Nederland. De energietransitie is essentieel om klimaatverandering tegen te gaan, maar het is belangrijk de inzet op nieuwe technologie te koppelen aan besparing en circulariteit. Voor een voedselvoorziening zonder negatieve effecten elders zijn de eiwittransitie, het sluiten van kringlopen in de landbouw en het tegengaan van voedselverspilling en vervuiling van belang.

- Onderzoek welk gebruik van materialen en grondstoffen in verschillende sectoren in uw gemeente de meeste impact heeft op ecosystemen en gemeenschappen elders, en geef dat een plaats in het lokale beleid voor duurzaamheid en circulariteit
- Integreer hergebruik en circulaire principes in alle grote gemeentelijke projecten. Geef voorrang aan netto besparing van grondstoffen en energie boven vervanging door andere materialen en energiebronnen. Hanteer daarbij de R-ladder van circulariteit: focus op Refuse, Reduce en Rethink in plaats van alleen recyclen. Stimuleer hergebruik, refurbishing en reparatie in de gemeente.
- Neem circulariteit op als standaardcriterium bij gemeentelijke inkoop en bouwprojecten. Zie onder meer de website van PIANOo voor handvatten en inspiratie.
- Onderzoek in het kader van de energie- en warmtetransitie waar de grondstoffen vandaan komen voor alternatieve energiebronnen én voor nieuwe energie-infrastructuur, en welke onbedoelde neveneffecten dit elders heeft. Geef prioriteit aan energie besparen. Voorkom import van biomassa voor verbranding in Nederland en beperk de import van kritische mineralen.
- Besteed in de aanbesteding voor verwerking van restafval aandacht aan het minimaliseren van internationale afvalstromen die een negatief effect kunnen hebben op mensen elders
- Bundel waar nodig krachten met andere gemeenten voor een effectieve en samenhangende inzet op maatschappelijke opgaven, ook op het gebied van inkoop en aanbesteding.
- Organiseer bewustwordingscampagnes over de voetafdruk van onze consumptie en steun lokale initiatieven die laten zien hoe het anders kan
- Stel gemeentelijk landbouw- en voedselbeleid op met oog voor effecten op mensen elders. Ondersteun initiatieven voor korte ketens en lokale voedselproductie.
- Neem in gemeentelijke aanbestedingen eisen op voor duurzame en eerlijke voorziening van voedsel, materieel en energie.
- Zet samen met bedrijven in op het verminderen van voedselverspilling via campagnes en samenwerking met bedrijven.

4 Borg de rechten van arbeidsmigranten en vluchtelingen en benut hun potentieel

Mensen uit andere landen leveren in veel gemeenten een belangrijke bijdrage aan de economie en samenleving. Nederland heeft de plicht op grond van internationale verdragen om te zorgen voor een verantwoorde opvang van vluchtelingen en fatsoenlijke werk- en leefomstandigheden voor arbeidsmigranten en statushouders.

- Zorg voor een goed inzicht hoeveel arbeidsmigranten in uw gemeente zijn en waar zij verblijven
- Maak gemeentelijk beleid om arbeidsmigranten als gelijkwaardige en volwaardige deelnemers van onze samenleving te behandelen. Gebruik daarbij de handreikingen van de VNG voor onder meer toezicht en handhaving op correcte registratie en fatsoenlijke huisvesting en voor zorg en welzijn van arbeidsmigranten. Werp barrières op tegen kwaadwillende partijen
- Zorg voor voldoende en fatsoenlijke opvang van vluchtelingen, maak daarbij indien nodig gebruik van de wegwijzer asielopvang en huisvesting, het forum, en de helpdesk van de VNG en de steun van Vluchtelingenwerk.
- Begeleid statushouders en waar mogelijk vluchtelingen in AZC's met het vinden van werk, door werkzoekenden en bedrijven te koppelen en obstakels wegnemen. Zorg voor tijdig en betaalbaar taalonderwijs
- Communiceer extern over de positieve bijdrage van arbeidsmigranten en nieuwkomers in de gemeente

5 Stel gemeentelijke kennis internationaal beschikbaar en faciliteer inwoners, organisaties en bedrijven voor positieve effecten elders

Naast het reduceren van onbedoelde negatieve effecten kunnen gemeenten op veel manieren een positieve bijdrage leveren aan de kansen in andere landen op armoedebestrijding en duurzame ontwikkeling. Dat kan met eigen deelname aan internationale samenwerking en kennisuitwisseling, en met ondersteuning van inwoners, bedrijven en organisaties in de gemeente die zich hiervoor inzetten.

- Ondersteun en faciliteer inwoners en lokale organisaties die zich inzetten voor mensen elders
- Overweeg bij hulp aan landen in nood een bijdrage voor noodhulp, wederopbouw en vredesbevordering, of ga een directe relatie aan met lokale overheden in door rampen of conflict getroffen landen
- Draag als gemeente en samen met (onderwijs)partners bij aan bewustwording onder inwoners van mondiale vraagstukken en mensenrechten
- Doe mee aan initiatieven en netwerken voor internationale kennisuitwisseling over gedeelde maatschappelijke opgaven
- Ondersteun bedrijven bij het verduurzamen van hun kernactiviteiten via netwerkbijeenkomsten en kennisdeling
- Werk met bedrijven en kennisinstellingen om duurzame handelsrelaties te bevorderen en internationaal samen te werken aan de duurzame ontwikkelingsdoelen. Breng uiteenlopende partners in de gemeente samen in innovatieve partnerschappen.
- Stel gemeentelijke kennis en expertise beschikbaar voor gemeenten elders, bijvoorbeeld middels kennisuitwisseling in internationale projecten.

2
De dimensie elders van duurzame ontwikkeling en de positie van Nederland

2.1 Het (inter)nationale raamwerk voor de SDG's en brede welvaart

2.1.1 De duurzame ontwikkelingsdoelen of SDG's

Het internationale kader voor een samenhangende aanpak van alle grote maatschappelijke opgaven is de VN-Agenda 2030 voor duurzame ontwikkeling Transforming our world (2015). De kern van deze agenda zijn de 17 Duurzame Ontwikkelingsdoelen of SDG's (Sustainable Development Goals). Deze 17 doelen zorgen samen voor evenwicht tussen de economische, sociale en milieudimensie van duurzame ontwikkeling. Een kerndoel is om in 2030 wereldwijd een einde te maken aan armoede en honger. Daarbij is het streven om ongelijkheid te verminderen, vreedzame en veilige samenlevingen op te bouwen en mensenrechten te beschermen. Een tweede centraal uitgangspunt is de transitie naar duurzame consumptie en productie, binnen de natuurlijke draagkracht van de aarde. Sterke mondiale samenwerking is voor dat alles een belangrijke randvoorwaarde. Vergelijkbare principes vinden we in het Earth Charter uit het jaar 2000, dat de nadruk legt op de onderlinge verbondenheid van mensen en ander leven wereldwijd.

Nederland heeft net als de andere VN-lidstaten beloofd om zich actief in te zetten voor de 17 mondiale doelen in samenhang, en daarbij de hele samenleving te mobiliseren. De VNG ondersteunt de Nederlandse inzet voor deze mondiale doelen via het netwerk Gemeenten4GlobalGoals. Meer dan 140 gemeenten hebben zich hierbij aangesloten, waarmee de helft van de Nederlandse bevolking in een Global Goals gemeente woont.[i] "Veel problemen waar we mee te maken hebben, spelen ook in andere gebieden en landen. Bijvoorbeeld slechte luchtkwaliteit, of veranderingen van het klimaat. Die hebben veel oorzaken. De SDG's helpen ons om die complexe problemen goed aan te pakken", aldus Marieke Schouten, destijds wethouder in Nieuwegein namens GroenLinks (inmiddels PRO).

Met nog maar vier jaar te gaan ligt de wereld niet op koers om de doelen voor 2030 te halen. Internationaal is volgens de VN zelfs sprake van

stagnatie en achteruitgang op bijna 40% van de indicatoren waarmee de voortgang wordt gemeten. De doelen voor armoedebestrijding en klimaat zijn nog ver buiten bereik, en het snelle verlies van biodiversiteit zet door. Op de vierjaarlijkse SDG-top in september 2023 spraken wereldleiders af om meer vaart te zetten achter het doelbereik.

2.1.2 Brede welvaart en de relatie met de SDG's

Naast de SDG's wordt in Nederland ook het concept brede welvaart gebruikt als overkoepelend kader voor duurzame ontwikkeling. Omdat het bruto nationaal product een te smalle maatstaf is om beleid aan te toetsen, riep de Tweede Kamer het kabinet in 2021 op om brede welvaartsindicatoren een centrale plek te geven in de miljoenennota, begroting en jaarverslagen. Brede welvaart omvat 'alles wat mensen van waarde vinden' en stelt het bredere welzijn van mensen centraal. Daartoe behoort ook immateriële welvaart zoals gezondheid, milieu en veiligheid. In 2022 hebben de drie nationale planbureaus acht thema's geformuleerd om brede welvaart te verankeren in de begrotingssystematiek. In 2023 koos de Sociaal-Economische Raad (SER) een nieuwe doelstelling, waarin brede welvaart en duurzaamheid centraal staan. "In Nederland, maar ook wereldwijd, groeit het besef dat beleid zich veel meer moet richten op wat belangrijk is voor het menselijk welzijn en voor een leefbare planeet".[ii] De SDG's en brede welvaart hebben veel raakvlakken en zijn complementair. Beide kaders gaan uit van een sterke samenhang tussen de verschillende dimensies die bij duurzame ontwikkeling een rol spelen.[iii]

2.1.3 De dimensie 'elders' van duurzame ontwikkeling

Het centrale uitgangspunt bij duurzame ontwikkeling, zoals geformuleerd in het rapport Our Common Future uit 1987, is dat de wijze waarop wij onze behoeften vervullen in het hier en nu niet ten koste mag gaan van mensen in de toekomst. In dit rapport werd ook gesteld dat rijkere landen een stap terug moeten doen in hun beslag op schaarse hulpbronnen, om armere landen de broodnodige ontwikkelruimte te bieden. Tijdens de VN-Conferentie inzake Milieu en Ontwikkeling in 1992 (de Rio-top) werd het beginsel van gemeenschappelijke maar gedifferentieerde verantwoordelijkheden vastgelegd. Landen die – vaak op grond van historische ongelijkheid – over meer middelen, kennis en welvaart beschikken, en die een groter aandeel hebben in emissies en vervuiling, hebben een grotere verantwoordelijkheid om de mondiale doelen voor milieu en ontwikkeling te bevorderen.

Zowel bij brede welvaart als de SDG's is aandacht voor verdelingsvraagstukken: hoe is het welzijn verdeeld tussen verschillende bevolkingsgroepen, regio's en landen? In het raamwerk voor brede welvaart wordt een aparte 'dimensie elders' onderscheiden, naast de dimensies 'hier en nu' en 'later'. In de VN-agenda 2030 vinden we de dimensie elders terug in het streven ongelijkheid binnen en tussen landen te verminderen, en met voorrang de situatie te verbeteren van de kwetsbaarste groepen (laat niemand achter). Lokale agrarische gemeenschappen in ontwikkelingslanden en inheemse volken zijn bijvoorbeeld voor hun primaire levensbehoeften sterk afhankelijk van hun natuurlijke leefomgeving. Zij ondervinden directe impact van verdroging, vervuiling, ontbossing en verlies van biodiversiteit als gevolg van onder meer klimaatverandering, mijnbouw en grootschalig land- en watergebruik voor de teelt van exportgewassen. Lokale vissers lijden onder industriële overbevissing. De voedselproductie en drinkwatervoorziening staan in delen van de wereld ernstig onder druk. Dit werkt conflict over schaarse middelen en migratie in de hand. Ook zijn de vruchten van globalisering mondiaal zeer oneerlijk verdeeld. Vrouwen en meisjes hebben wereldwijd gemiddeld op alle fronten een slechtere positie dan mannen.

Rijke landen kunnen zorgen voor een meer rechtvaardige verdeling door zelf te kiezen voor eerlijke handel en een duurzame economie, én door landen met minder eigen middelen financieel en met kennis te ondersteunen. SDG 17 richt zich specifiek op mondiale partnerschappen en op coherent ontwikkelingsbeleid. Hier ligt een taak voor nationale en decentrale overheden, voor bedrijven, maatschappelijke organisaties en particulier initiatief. Veel mensen in Nederland, ook op gemeentelijk en wijkniveau, voelen betrokkenheid bij mensen elders in de wereld.

2.1.4 Monitoring van de SDG's en Brede Welvaart in Nederland, en de dimensie elders

Sinds 2019 publiceert het CBS jaarlijks de gecombineerde Monitor Brede Welvaart & SDG's. Het CBS stelt ook een Regionale Monitor Brede Welvaart op.[iv] Op gemeentelijk niveau is er onder meer de Nationale Monitor Duurzame Gemeenten van Het PON & Telos, waarin gemeenten kunnen zien hoe zij presteren op sociaal, economisch en ecologisch vlak. Op de VNG-website Waarstaatjegemeente.nl, met data op een groot aantal beleidsterreinen, is ook een SDG-dashboard opgenomen. Sommige gemeenten, waaronder Utrecht en Gouda, hebben een eigen SDG-

dashboard ontwikkeld. Andere gemeenten brengen een aparte rapportage uit over de SDG's of brede welvaart, of leggen in de Staat van de stad een inhoudelijke relatie met deze doelen.

De nationale CBS-monitor Brede Welvaart en SDG's bevat indicatoren voor de dimensies 'hier en nu', 'later' en 'elders'. De monitor laat zien dat ook in Nederland een forse extra inzet nodig is om de doelen in 2030 te halen. Ons land heeft een sterke economie en lage werkloosheid. We hebben ook goede sociale voorzieningen, hoewel er op onderdelen knelpunten en negatieve trends zijn. Grote uitdagingen zijn er voornamelijk op het gebied van wonen, water, biodiversiteit en klimaat. In het huidige tempo haalt Nederland de doelen voor duurzame productie en consumptie niet.

De indicatoren die onze effecten 'elders' in beeld brengen zijn vooral gebaseerd op modellen en berekeningen, omdat de feitelijke effecten moeilijk zijn te meten. De indicatoren voor negatieve effecten betreffen de import van niet-hernieuwbare grondstoffen uit de minst ontwikkelde landen. Deze import gaat gepaard met grote risico's op schadelijke milieueffecten. Sommige grondstoffen zijn bovendien verweven met risico's van uitbuiting, corruptie, gewelddadig conflict en ondemocratisch bestuur. De indicatoren voor een positief effect op de welvaart van mensen elders vallen in de categorie hulp en handel. Dit zijn onder meer de uitgaven aan internationale samenwerking en de overdrachten van migranten in Nederland aan familieleden in hun land van herkomst. Het CBS beschouwt ook de import van goederen uit andere landen als een factor met positieve invloed. De aanname is dat handel en investeringen in andere landen inkomen en werkgelegenheid genereren en daarmee ook positief bijdragen aan andere doelen. Maatschappelijke organisaties zijn kritisch over deze aanname. Er wordt immers ook handel gedreven met landen waar respect voor mensenrechten, leefbare lonen en een milieuvriendelijke productie niet of nauwelijks gewaarborgd zijn. Daarom zou voor de monitoring veel beter onderzoek moeten worden gedaan naar de daadwerkelijke effecten.

Risicovolle sectoren zijn bijvoorbeeld kleding en elektronische apparatuur. Het expertisecentrum voor aanbesteding PIANOo vat de risico's voor ICT-hardware als volgt samen.

2.1.5 De Nederlandse invloed op duurzame ontwikkeling elders

De Nederlandse invloed op duurzame ontwikkeling elders is overwegend negatief. Bij de jaarlijkse presentatie van de nationale monitor door het CBS is een terugkerende observatie dat de Nederlandse focus op het 'hier en nu' ten koste gaat van mensen in de toekomst en elders in de wereld. Dat komt met name door onze grote mondiale voetafdruk. De Nederlandse economie is in zeer grote mate afhankelijk van de import van grondstoffen. De hoeveelheid fossiele energiedragers, biomassa, metalen en andere mineralen die Nederland per inwoner invoert behoort tot de hoogste van de EU. Daartegenover staan de uitgaven voor ontwikkelingssamenwerking, deze zijn in recente jaren echter drastisch gekort.

Ook in VN-verband wordt jaarlijks de voortgang met de 17 duurzame ontwikkelingsdoelen gemonitord. De onafhankelijke organisatie SDSN maakt ranglijsten van de prestaties van afzonderlijke VN-lidstaten. In de SDG Spillover Index beoordeelt SDSN hoeveel landen bijdragen aan het behalen van de ontwikkelingsdoelen in ándere (armere) landen. Nederland heeft volgens deze index van alle Europese landen de grootste negatieve impact op de ontwikkelingskansen van mensen in andere landen, met name ontwikkelingslanden. Wereldwijd staan we op plek 162 van de 167, dus bijna onderaan.[v] Dit komt vooral doordat sectoren met een aanzienlijke impact op natuur, milieu en klimaat - zoals de intensieve landbouw, chemische industrie en transport - een sterke rol spelen in de structuur van onze handelseconomie. Maar Nederland scoort ook slecht op de export van (gevaarlijk) afval, en op regelgeving die belastingontwijking door in Nederland geregistreerde bedrijven mogelijk maakt. Op dat laatste onderdeel is in recente jaren wel verbetering zichtbaar.

De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) publiceerde in 2023 het rapport Goede Zaken. Naar een grotere

maatschappelijke bijdrage van ondernemingen. De WRR stelt in dit rapport dat het nu nog te makkelijk is voor bedrijven om – bewust of onbewust - geld te verdienen met zaken die schade toebrengen aan mens en milieu, in binnen- en buitenland. De WRR noemt de creativiteit en het organisatievermogen van Nederlandse bedrijven hard nodig om de grote maatschappelijke problemen op te lossen. De WRR beveelt de overheid aan om bedrijven juist uit te dagen en motiveren. De Europese richtlijn voor duurzaamheidsrapportage (Corporate Sustainability Reporting Directive - CSRD) verplicht beursgenoteerde bedrijven sinds 2023 om over hun IMVO-inspanningen te rapporteren. De Europese richtlijn inzake Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD) uit 2024, ook bekend als de antiwegkijkwet, moest ervoor zorgen dat (grote) bedrijven verantwoordelijk worden gehouden voor mensenrechtenschendingen en schade aan het klimaat, maar is nog niet van toepassing op kleine en middelgrote bedrijven. Beide richtlijnen zijn kort na invoering echter ernstig afgezwakt, waardoor de rapportageplicht voor veel (grote) bedrijven is uitgesteld of versoepeld. Door 'omnibuswijzigingen' en lobbywerk worden de regels minder streng voor een grote groep ondernemingen. Hiermee worden gevestigde bedrijven met grote voetafdruk uit de wind gehouden.

De uitdaging is dus om de mondiale handelspositie van ons land en onze kennis en financiële middelen te gebruiken voor een positieve invloed op duurzame ontwikkeling en de kansen van mensen elders. Het is in ons eigen belang om bij te dragen aan een welvarende, stabiele en vreedzame wereld. In dit verband heeft het rijk ook een actieplan 'beleidscoherentie voor (duurzame) ontwikkeling' opgesteld.[vi]

Het beperken van onze voetafdruk en de aanpak van misstanden in handelsketens zijn belangrijke vertrekpunten om onze negatieve impact te verminderen. Dit gebeurt vaak via het optimaliseren van gangbare, op economisch rendement gerichte bedrijfsmodellen, vanuit het principe "do no harm". Een stap verder is om via de kernactiviteiten van de eigen organisatie een positieve impact te creëren. Bijvoorbeeld met innovatieve bedrijfsmodellen die juist maatschappelijke waarden centraal stellen. Voor die extra inzet zien veel organisaties, gemeenten en (koploper)bedrijven de SDG's als een inspirerend kader. Daarbij is een positieve en sturende rol van de overheid onmisbaar. In de volgende hoofdstukken wordt verkend hoe dit zich verhoudt tot beleid en uitvoering van gemeenten.

Dossier ketenverantwoordelijkheid en Internationale Sociale Voorwaarden van PIANOo

Het productieproces van ICT-hardware heeft zich de laatste decennia voor een groot deel naar lagelonenlanden verplaatst. Overwegend jonge vrouwen werken voor lage lonen in speciale economische zones zoals China, India, Thailand en Mexico. De problemen die aan het licht komen zijn onder andere:

- *Lage lonen, soms onder het wettelijke minimum*
- *Lange werktijden met te veel en vaak onbetaalde overuren*
- *Gezondheidsrisico's door het werken met giftige stoffen*
- *Geen vakbondsvrijheid, waardoor werknemers niet voor hun rechten kunnen opkomen*
- *Misbruik van kwetsbare groepen arbeiders, zoals jonge vrouwen, migranten, studenten, uitzendkrachten*

Dieper in de keten doen zich problemen voor bij de winning van grondstoffen. In een computer worden zeker 30 metalen verwerkt. Veel van deze metalen worden onder slechte arbeids- en milieuomstandigheden gedolven. De problemen die hierbij spelen zijn onder andere:

- *Kinderarbeid*
- *Onveilige en ongezonde werkplek*
- *Geen leefbaar loon*
- *Bijdragen aan gewapende conflicten*
- *Geweld tegen vrouwen*
- *Milieuvervuiling*

Veel ICT-producten eindigen als elektronisch afval (e-waste). Slechts 1/6 van de wereldwijd geproduceerde e-waste wordt op verantwoorde wijze hergebruikt of verwerkt. Vooral in lagelonenlanden is de verwerking vaak zeer slecht en schadelijk voor de gezondheid en voor het milieu.

3
Lokaal sturen op brede welvaart, SDG's en de dimensie elders

3.1 Integraal kijken en afwegen gebeurt nog te weinig

De grote uitdagingen in Nederland en wereldwijd vragen om een samenhangende visie en integrale aanpak. Daar hoort ook structurele aandacht bij voor onze impact op andere landen. Integraal denken en handelen vanuit de brede-welvaartsdoelen en SDG's verhoogt de effectiviteit van overheidsbeleid en werpt licht op de onbedoelde effecten van beleid. Bijvoorbeeld: de energietransitie vermindert klimaatrisico's, kan bijdragen aan een gezonde leefomgeving en creëert kansen op nieuwe banen. Maar er zijn ook negatieve verdelingseffecten die mensen in binnen- of buitenland raken, zoals energiearmoede, schadelijke vormen van landgebruik en gedwongen (kinder) arbeid, bijvoorbeeld bij de winning van grondstoffen in ontwikkelingslanden.

De Raad voor de Leefomgeving en Infrastructuur (Rli) bracht in juli 2024 een advies uit genaamd Waardevol regeren; sturen op brede welvaart. Sturen op brede welvaart betekent dat de overheid bij nieuw beleid systematisch de effecten op economie, samenleving en leefomgeving afweegt. Dit gaat zowel om korte als lange termijn, en om effecten hier én elders in de wereld. Dat doen rijk, provincies en gemeenten op dit moment nog niet structureel. De manier waarop beleid wordt ontwikkeld is stevig verankerd in wetten, regels, procedures, rekenmodellen en begrotingssystematiek. De standaardprocedures beperken de keuze-opties. In de praktijk blijven de consequenties van beleidsbesluiten voor natuur en milieu en voor een rechtvaardige verdeling van effecten vaak impliciet. Financieel-economische overwegingen en behoeften die in de actualiteit spelen bij bewoners en ondernemers geven meestal de doorslag.

3.1.1 De huidige praktijk in gemeenten

Veel gemeenten en regio's hebben de SDG's of brede welvaart als richtlijn of kompas opgenomen in het coalitieakkoord, de programmabegroting of strategische agenda. Het potentieel van deze kaders om in strategie en beleid sectoren met elkaar te verbinden wordt breed erkend. Dit betekent echter niet dat deze kaders in de praktijk daadwerkelijk sturend zijn in beleid en besluitvorming. De SDG's en brede welvaart vallen vaak in de portefeuille van één bestuurder, als een apart thema. Dit maakt het voor de ambtelijke organisatie lastig om te sturen op integraliteit. Koppeling van de beleidsinzet of programmabegroting aan de SDG's gebeurt vaak achteraf. De gemeente Aalten laat zien hoe de SDG's al aan de voorkant van het beleid kunnen worden toegepast, met zichtbaar resultaat. "Onze gemeente gebruikt de SDG's als belangrijk uitgangspunt in het aanbestedingstraject voor grote projecten in de buitenruimte. Door met de SDG's te werken, worden bedrijven die inschrijven uitgedaagd om integraal te kijken: Aan welke SDG's kan dit project zoveel mogelijk bijdragen? Dat is een wezenlijk andere benadering dan "Hoe krijg ik voor zo weinig mogelijk geld mijn project weggezet". Hier staan de SDG's en maatschappelijke doelen centraal, niet de financiële middelen" aldus burgemeester Anton Stapelkamp.

Het invoeren van een meer systematische toetsing van gemeentelijk beleid aan brede duurzaamheidskaders vergt ambtelijke capaciteit en politiek draagvlak. In april 2025 stemde de Rotterdamse gemeenteraad voor een initiatiefvoorstel om actiever te sturen op brede

Dit hoofdstuk raakt aan SDG:

welvaart, inclusief de aspecten 'later' en 'elders'. Het voorstel beoogt in de beleidsvoorbereiding synergiën én dilemma's van brede welvaart expliciet zichtbaar te maken, onder meer via een vaste paragraaf in beleidsnota's en raadsvoorstellen, en om brede welvaart beter te verankeren in het college en de ambtelijke organisatie.

3.2 Hulpmiddelen voor gemeenten: integraal afwegen met oog voor de dimensie elders

3.2.1 Aanbevelingen voor integraal afwegen (nationaal niveau)

In haar adviesrapport over sturen op brede welvaart (zie 2.1) doet de Raad voor de Leefomgeving diverse aanbevelingen. Het gaat om het hele proces van doelen en ambities formuleren, strategie en beleid bepalen, implementatie, en monitoring en evaluatie. In de eerste plaats is de juiste beleidsinformatie nodig over de effecten van verschillende beleidsopties, inclusief de doorwerking op de langere termijn en elders in de wereld. Hiervoor zijn in alle fasen van beleidsvorming betere instrumenten nodig. In maatschappelijke kostenbatenanalyses komen bijvoorbeeld gevolgen voor biodiversiteit en voor mensen elders te weinig of niet aan de orde. Het rapport geeft een uitgebreid overzicht van de nu beschikbare instrumenten. In de tweede plaats vraagt sturen op brede welvaart en de SDG's een andere manier van kijken bij het maken van politieke keuzes en het afleggen van verantwoording. De Rli beveelt aan om de besluitvorming minder verkokerd in te richten. Voor een beter inzicht in alle betrokken waarden en belangen is meer betrokkenheid nodig van groepen die niet-gevestigde belangen vertegenwoordigen. Dat geldt voor lagere inkomensgroepen, mensen met een migratieachtergrond, maar ook voor de belangen van de natuur en van mensen elders. Ook het Planbureau voor de Leefomgeving heeft in 2023 aanbevelingen gedaan over toepassing van brede welvaart en de SDG's om beleidsprocessen te verbeteren. De regionale planbureaus bieden eveneens ondersteuning en tools aan voor provincies en gemeenten.[vii]

3.2.2 Handreikingen VNG

De handreiking "Aan de slag met brede welvaart als gemeente" biedt tien praktische stappen om brede welvaart meer centraal te stellen in het gemeentelijke bestuur, met oog voor de doorvertaling van de SDG's naar de lokale situatie. Een belangrijk onderdeel is om met inwoners, bedrijven en organisaties in gesprek te gaan over ambities, doelen en prioriteiten voor de gemeente.

De VNG-handreiking "De Global Goals in het gemeentelijk beleid" geeft voor elk van de 17 duurzame ontwikkelingsdoelen aan hoe gemeenten aan deze doelen kunnen bijdragen. Hierbij worden ook voorbeelden genoemd van inzet met een positief effect op de dimensie elders. Als aanvulling op deze eerdere publicaties bieden we de nu voorliggende handreiking en het samenvattende kader. Dit kunt u in samenhang met andere hulpmiddelen of los daarvan gebruiken om effecten elders beter te betrekken bij beleid en projecten.

3.2.3 Nationaal beleidskompas: SDG-toets en vragen over de 'dimensie elders'

Het Beleidskompas van de rijksoverheid (2023)

dient als leidraad voor beleidsmakers en juristen bij het maken van beleid en wetgeving. Het doel is om al bij het begin van een traject in kaart te brengen wat de verschillende opties zijn om beleidsdoelen te realiseren, en wat de gevolgen van die opties zijn voor mens, maatschappij en milieu. De gevolgenscan ondersteunt een integrale afweging door de relatie te leggen met de verschillende aspecten van brede welvaart en de SDG's. Daarbij is aandacht voor de effecten van beleidsopties op verschillende belanghebbenden nu, elders en later. Het beleidskompas omvat ook een aparte toets voor effecten op ontwikkelingslanden (de SDG-toets).[viii] Deze wordt nog niet systematisch toegepast.

De maatschappelijke coalitie Building Change werkt

sinds 2014 aan het bevorderen van coherent Nederlands beleid dat geen negatieve effecten heeft op duurzame ontwikkeling in lage inkomenslanden. Building Change deed in 2024 een oproep aan de overheid om de 'dimensie elders' niet te laten ondersneeuwen bij de toepassing van brede welvaart en het beleidskompas. Het is begrijpelijk dat ambtenaren de effecten van beleid op mensen elders lastig meetbaar vinden. In plaats daarvan kan in beleidsstukken echter ook een verondersteld of verwacht effect worden opgenomen.

Ook beleidsmedewerkers en juristen van gemeenten kunnen elementen van het beleidskompas toepassen. Om vragen over effecten in ontwikkelingslanden te beantwoorden kunnen ze interne en externe deskundigen betrekken, op lokaal of nationaal niveau. Building Change heeft veel expertise in huis en kan tevens doorverwijzen naar andere organisaties met bijvoorbeeld specifieke thematische, sectorale of landenkennis. De organisatie publiceert ook 'Helder over Elders' factsheets die het beleid van verschillende ministeries onder de loep nemen.[ix]

3.2.4 Lokale monitoring van effecten op de dimensie elders

Op regionaal en lokaal niveau bestaat in Nederland nog geen gestandaardiseerde methode om de invloed van gemeenten en regio's op de 'dimensie elders' systematisch in beeld te brengen. Het CBS is in 2024 in het kader van de Regionale Monitor Brede Welvaart gestart met een eerste verkenning, waarbij 'elders' ook betrekking heeft op effecten tussen regio's binnen Nederland. Een eerste indicator hierbij is stikstofuitstoot.

Eerder zijn wel regionale initiatieven ontwikkeld. Zo onderzocht de Metropoolregio Eindhoven in 2021 de doorwerking van regionale economische activiteiten in mondiale productieketens aan de hand van acht indicatoren. Deze omvatten zowel negatieve voetafdrukken—zoals de import van biomassa, mineralen, metalen, fossiele grondstoffen en CO_2-uitstoot—als veronderstelde positieve effecten, zoals werkgelegenheid en toegevoegde waarde in andere landen.[x] Ook onderzoeksbureau Het PON & Telos ontwikkelde in 2023 voor de provincie Noord-Brabant indicatoren om de afwenteling van regionale activiteiten op de dimensies 'later' en 'elders' inzichtelijk te maken, met nadruk op voetafdrukindicatoren en de transitie naar een circulaire economie.

De VNG-dataset "Waar staat je gemeente" biedt hiervoor nog geen volledige dekking, omdat gegevens op het niveau van 'elders' niet voor alle gemeenten beschikbaar zijn. Wel zijn enkele indicatoren relevant, zoals CO_2-uitstoot per gemeente. Gemeenten die hun impact op 'elders' willen analyseren zijn daarom aangewezen op maatwerk. Daarnaast kunnen zij, gezien de methodologische beperkingen, werken met procesindicatoren die inzicht geven in de acties die worden ondernomen om effecten elders te beperken of te verbeteren. Hiervoor kunnen onder meer instrumenten uit maatschappelijk verantwoord inkopen en aanbesteden worden benut.

3.2.5 Ecologische voetafdruk en overshoot als indicatoren

Het concept van de ecologische voetafdruk helpt om de mondiale impact van lokale keuzes inzichtelijk en bespreekbaar te maken. Overconsumptie leidt tot een structurele belasting van de aarde, met gevolgen zoals ontbossing, overbevissing, verlies aan biodiversiteit, klimaatverandering en grondstoffenschaarste. De voetafdruk geeft weer hoeveel biologisch productief land en water nodig is om consumptiepatronen te ondersteunen. Wereldwijd is gemiddeld circa 1,5 hectare per persoon beschikbaar wanneer natuur en menselijk gebruik in balans zouden zijn. Volgens het Global Footprint Network bedraagt de gemiddelde ecologische voetafdruk van Nederlanders circa 6 hectare per persoon. Verschillende tools maken deze impact inzichtelijk en bieden handelingsperspectief om deze te verkleinen. In een eerder landelijk proefproject (1999–2001) berekenden acht gemeenten in Zuid-Holland en Noord-Brabant al hun gemeentelijke voetafdruk. De mondiale overschrijding van ecologische draagkracht wordt zichtbaar in de jaarlijkse Earth Overshoot Day. Voor Nederland viel deze in 2024 op 1 april, ten opzichte van 12 april in 2023, wat duidt op een toenemende druk op mondiale hulpbronnen. In 2025 was de datum 5 mei, echter niet als gevolg van verminderde consumptie, maar als gevolg van een gewijzigde berekeningsmethode, waarin de uitstoot van producten die worden gemaakt voor de export aan het importerende land worden toegerekend.[xi]

Afbeelding 1. Nederlandse earth overshoot day 2024, Earth Overshoot Day

4
Ketenverantwoordelijkheid en verkleinen van onze voetafdruk

Onze huidige manier van produceren en consumeren heeft op verschillende manieren impact op mens en natuur elders in de wereld, waaronder:

1. De optelsom van mondiale voetafdrukken: ons beslag op grond, water, energie, voedselgewassen en grondstoffen, de ecologische gevolgen daarvan en ook de CO_2-uitstoot elders in de wereld;
2. De risico's van mensenrechtenschendingen, uitbuiting van arbeid en andere misstanden in internationale toeleveringsketens;
3. De uitstoot binnen Nederland van broeikasgassen, stikstof en chemische stoffen met grensoverschrijdende effecten;
4. De export van (giftige) afvalstromen naar landen.

Om de negatieve spill-over effecten op mens en natuur elders én 'later' te verminderen zijn de duurzame transities op het gebied van energie en klimaat, landbouw en de circulaire economie essentieel. In het rijksbrede Programma Circulaire Economie is het doel gesteld om het gebruik van primaire grondstoffen te halveren per 2030, en per 2050 volledig circulair te zijn. Daarmee reduceren we tegelijk ook onze eigen afhankelijkheid van kritische en schaarser wordende grondstoffen. Volgens de Integrale Circulaire Economie Rapportage 2025 (ICER) van het Planbureau voor de Leefomgeving (PBL) is de voortgang richting deze doelen beperkt. Hoewel er diverse maatschappelijke initiatieven zijn, blijkt uit de rapportage dat het totale grondstoffengebruik nog niet structureel afneemt. Gemeenten spelen een directe rol via hun inkoopproces en het eigen grondstoffen- en energieverbruik. Hieraan besteden we in dit hoofdstuk veel aandacht, omdat op deze terreinen zeer concrete handvatten liggen voor een extra gemeentelijke inzet voor de dimensie elders.

4.1 Maatschappelijk verantwoord inkopen als positieve hefboom

4.1.1 Het nationale plan maatschappelijk verantwoord inkopen

Nederlandse overheden geven samen jaarlijks voor ruim 116 miljard euro uit aan producten, werken en diensten. Gemeenten nemen hiervan naar schatting het grootste aandeel voor hun rekening, ongeveer de helft tot ruim de helft, wat neerkomt op circa €55–70 miljard. Standaardprocedures bij inkoop- en aanbestedingsprocessen zijn financieel gedreven, en niet of minder waarde-gedreven. Aan maatschappelijke kosten en baten en aan de effecten op 'elders' en 'later', wordt niet vanzelfsprekend aandacht besteed. Het rijk en decentrale overheden beseffen echter dat een verantwoord inkoopproces een belangrijk mechanisme is om maatschappelijke doelen te halen. Een vraag vanuit de overheid naar duurzame en sociale producten en diensten stimuleert marktpartijen om deze te ontwikkelen. Het landelijke Plan MVI: Opdrachtgeven met ambitie, inkopen met impact 2021-2025 biedt overheidsorganisaties hiervoor handvatten.

Dit hoofdstuk raakt aan SDG:

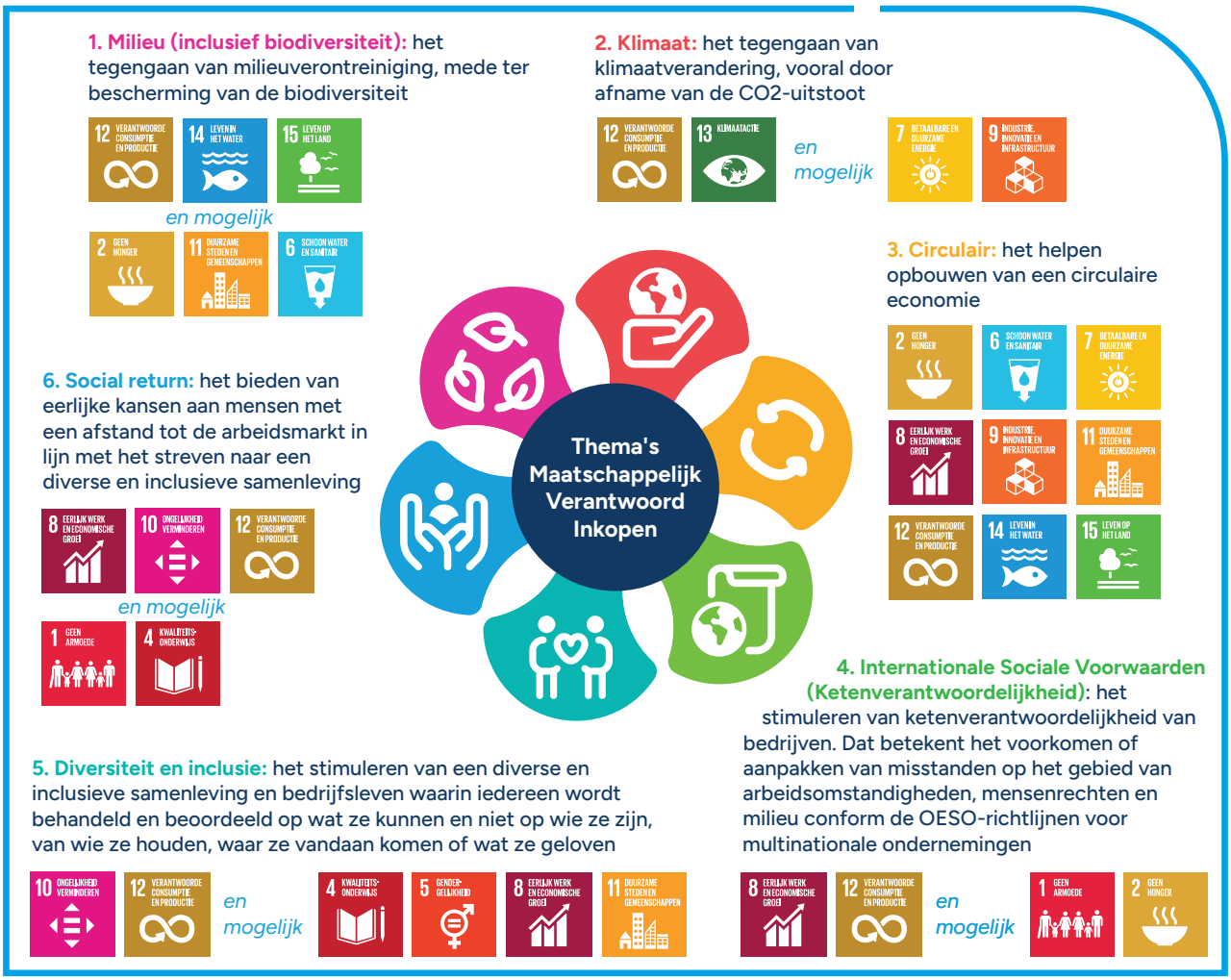

Afbeelding 2. Relatie maatschappelijke doelen en SDG's, Manifest MVOI

De aanpak in het plan bestaat uit 4 hoofdlijnen:

1. Brede borging van MVOI in de organisatie: de verantwoordelijkheid voor het halen van maatschappelijke doelen moet worden verplaatst van de inkopers naar de opdrachtgevers en een structurele plek krijgen in het dagelijks beleid;
2. Strategische inzet op sectoren en productcategorieën waar overheidsinkoop écht het verschil kan maken;
3. Minder vrijblijvendheid;
4. Integrale aanpak. In een ideale situatie komen bij inkoop alle thema's bij elkaar in één afweging. Het plan onderscheidt zes maatschappelijke doelen, die aansluiten op de SDG's: zie de illustratie hieronder. De meeste thema's hebben direct of indirect ook grensoverschrijdende effecten op mensen elders en hun leefomgeving.

Manifest MVOI

Ondanks het streven naar minder vrijblijvendheid, wordt voor de meeste onderdelen van het MVI-beleid vertrouwd op vrijwillige instrumenten om partijen in beweging te brengen, zoals het manifest MVOI. Ondertekenaars van het manifest spreken af maatschappelijk verantwoord inkopen als standaard te gebruiken. Het eerste Manifest MVI 2016-2020 werd door ruim 170 overheden en andere partijen ondertekend. De opvolger, het Manifest Maatschappelijk Verantwoord Opdrachtgeven en Inkopen 2022-2025, beoogt een ambitieuzere aanpak. De deelnemende partijen aan dit manifest, dat is verlengd tot 2030, verplichten zich bijvoorbeeld tot een jaarlijkse rapportage door de deelnemende partijen. Gemeenten en andere partijen die zich aansluiten bij het manifest moeten een actieplan opstellen. Zij kiezen daarin voor elk van de zes maatschappelijke thema's uit het landelijke beleidsplan zelf een ambitieniveau uit.

Hulpmiddelen voor gemeenten bij het toepassen van MVOI

In het nationale plan MVI zijn verschillende praktijkvoorbeelden uitgewerkt. Op de website van het landelijke expertisecentrum PIANOo staat uitgebreide achtergrondinformatie over de verschillende aspecten van MVOI, met praktische

handreikingen.[xii] Ook wordt een e-learning programma aangeboden. De belangrijkste stappen in het inkoopproces zijn: inventariseren wat de markt te bieden heeft; duurzaamheidscriteria opnemen voor de inkoop of aanbesteding; leveranciers selecteren die voldoen aan gestelde criteria; en controleren of de contractpartij de duurzaamheidsafspraken nakomt. Niet alleen inkopers maar ook medewerkers van andere afdelingen kunnen hun kennis vergroten met de MVO Risico Checker of de brochure Inkopen met respect voor mensenrechten, zo kan het ook!

Monitoring helpt bij het borgen van MVOI in de organisatie. Een nulmeting kan laten zien waar de grootste kansen liggen voor maatschappelijke impact. De gemeenten Utrecht, Den Haag en Rotterdam hebben in 2025 de handreiking monitoring MVOI – indicatoren en procesvragen ontwikkeld om de effecten van MVOI te monitoren, rekening houdend met het eigen ambitieniveau.

4.1.2 Ketenverantwoordelijkheid en Internationale Sociale Voorwaarden (ISV)

Een thema uit het nationale beleidsplan MVI dat direct betrekking heeft op mensen elders is Ketenverantwoordelijkheid. Bij sommige productgroepen en diensten is sprake van aanzienlijke risico's op sociale misstanden en mensenrechtenschendingen in internationale productieketens. Dat betreft bijvoorbeeld bedrijfskleding, ICT, transport, catering, grondstoffen als natuursteen en cement, en energiebronnen. Deze risico's kunnen worden ondervangen door het toepassen van Internationale Sociale Voorwaarden (ISV). Door als opdrachtgever de risico's te kennen en bedrijven ernaar te vragen, neem je verantwoordelijkheid en stimuleer je bedrijven om hetzelfde te doen. Gemeenten kunnen 'due diligence' (gepaste zorgvuldigheid) als voorwaarde stellen bij de uitvoering van een opdracht. Dit is de inspanning die van bedrijven wordt gevraagd om schendingen van arbeidsnormen, mensenrechten en milieu in hun productieketens in kaart te brengen en voorkomen, stoppen of beperken.

Ervaringen en knelpunten in de gemeentelijke praktijk

Bijna alle gemeenten hebben beleid voor duurzaam inkopen. Maar in de uitvoering stokt het vaak, zeker bij kleinere gemeenten. Om het goed te doen moet je bij elk inkoopproces "diep in de keten kijken", waar de grondstoffen vandaan komen, hoeveel er wordt uitgestoten, of er geen rechten worden geschonden. Gemeenten met minder dan 30.000 inwoners hebben vaak maar een halve of hele fte voor inkoop. Daarom is het belangrijk dat de opdrachtgever al bij de inhoudelijke afweging met alle relevante aspecten rekening houdt. Soms geven gemeenten aan bang te zijn voor gebrek aan afnemers als ze ambitieuze duurzaamheidsdoelstellingen opnemen in hun aanbesteding. Vanuit opdrachtgevers wordt vaak aangegeven dat zij niet altijd ruimte voelen voor een ambitieuzere insteek. De oplossing? Een open dialoog over het doel en de mogelijkheden (Zie VNG-Magazine nr. 6, 2024: De O van Opdrachtgeven).

Praktische hulpmiddelen in relatie tot ketenverantwoordelijkheid en ISV

In het dossier Ketenverantwoordelijkheid en ISV van PIANOo staat een overzicht van relevante

Maatschappelijk Verantwoord Inkopen in Deventer, Olst-Wijhe en Raalte

In Deventer, Olst-Wijhe en Raalte zijn de budgethouders verantwoordelijk voor inkoop en aanbesteding. Zij worden daarbij ondersteund door enkele inkoopadviseurs. Olst-Wijhe en Raalte tekenden het manifest MVOI uit 2022 niet, vanwege de menskracht en middelen die zijn gemoeid met de uitvoering. Met name de monitorings- en verantwoordingsverplichting leidt in de praktijk tot ingewikkelde opgaven. Een risico is dat gemeenten dan hun doelen heel laag gaan stellen. De inkoopadviseurs gebruiken bij inkopen boven de 50.000 euro wel een vragenlijst voor budgethouders over duurzaamheid en sociale voorwaarden. Bij een aantal risicovolle producten geldt een wettelijke verplichting om met ISV rekening te houden. De contractpartij van de gemeente moet dan een verklaring afleggen met betrekking tot de effecten in de keten. Het is voor de gemeente niet haalbaar om dergelijke verklaringen, of de naleving van keurmerken, zelf te verifiëren. Bij de inkoop van hardsteen voor een plein in Deventer zei een contractpartij eerlijk dat het niet mogelijk was garanties te bieden met betrekking tot arbeidsomstandigheden in de keten. Deventer koos uiteindelijk voor Europees hardsteen, voor 40.000 euro extra.

internationale en nationale wetgeving en van hulpmiddelen.[xiii] Een expert van PIANOo kan helpen bij het in kaart brengen van de risico's in een specifieke productieketen, het formuleren van voorwaarden, het voeren van een dialoog met de leverancier en controle in keten. De gemeente kan ook aansluiting zoeken bij sectorale convenanten waarin bedrijven en maatschappelijke organisaties werken aan verantwoorde inkoop, bijvoorbeeld van natuursteen. Middelgrote en kleine bedrijven hebben vaak nog moeite om aan te haken bij afspraken over ketenverantwoordelijkheid. Gemeenten kunnen MKB-ondernemers helpen om daarin stappen te zetten.

4.2 Zuiniger omgaan met energie en grondstoffen in de gemeente

4.2.1 Van een lineaire naar een circulaire economie

De transitie naar een toekomstbestendige, circulaire economie dient veel doelen tegelijkertijd: minder CO_2-uitstoot, een positieve impact op bodem, water, lucht en biodiversiteit in eigen land en elders,

Amsterdam en Internationale Sociale Voorwaarden (ISV)

Als grootste gemeente van Nederland koopt Amsterdam jaarlijks voor ruim 3,1 miljard Euro in bij vele ondernemingen en organisaties. Deze koopkracht zet de stad bewust in als hefboom voor maatschappelijke doelen, zoals vastgelegd in het inkoopbeleid 'Opdrachtgeven en Inkopen met Invloed'. Recent is Ketenverantwoordelijkheid/ISV hieraan als thema toegevoegd. In Amsterdam is veel aandacht voor de impact van mondiale productketens op mens, natuur en milieu en de verantwoordelijkheid van de gemeente daarin. De gemeenteraad stelt regelmatig vragen over mogelijke misstanden in toeleveringsketens van producten. In de keten voor elektrische voertuigen bestaan bijvoorbeeld risico's rond de winning van grondstoffen zoals kobalt en lithium in regio's waar kinderarbeid, onveilige arbeidsomstandigheden of gedwongen verplaatsing van lokale gemeenschappen voorkomen.

Om deze uitdagingen structureel aan te pakken, heeft Amsterdam bij de Directie Financiën en Inkoop een beleidsadviseur ISV aangesteld. Zij adviseert opdrachtgevers, inkoopadviseurs en contractmanagers over het toepassen van ISV in aanbestedingstrajecten. Voor het uitvoeren van gedegen 'due diligence' maakt de gemeente gebruik van de kennis en netwerken van PIANOo, koplopergemeenten en product-specifieke kennis uit de markt. Hoewel het in kaart brengen van ketens complex kan zijn, ziet de gemeente dit als een noodzakelijke stap. Voor specifieke sectoren werkt Amsterdam samen met gespecialiseerde partners, zoals Electronics Watch. Deze NGO steunt de gemeente binnen het Low Emission Vehicle Programme met kennis over risico's in de keten, het uitvoeren van ketenaudits en het opstellen van criteria voor aanbestedingstrajecten. Amsterdam pioniert ook met True Pricing. Daarmee worden verborgen maatschappelijke kosten zichtbaar gemaakt, onder andere bij koffie en catering. Door samenwerking met kennisinstellingen als de Hogeschool van Amsterdam en de True Price Foundation worden de verkregen inzichten praktisch toepasbaar gemaakt.

Bij aanbestedingen in de risicocategorieën stuurt het team Duurzaam Opdrachtgeven en Inkopen steeds effectiever op het voorkomen van misstanden. Bijvoorbeeld door in het aanbestedingsdocument niet alleen technische en functionele eisen op te nemen, maar ook aanvullende voorwaarden te stellen waaraan de leverancier tijdens de uitvoering moet voldoen. Deze bijzondere uitvoeringsvoorwaarden moeten betrekking hebben op een dwingende reden van algemeen belang en in overeenstemming zijn met het Europese Unierecht. De bescherming van de menselijke waardigheid is in de rechtspraak van het Europese Hof van Justitie erkend als dwingende reden van algemeen belang. Amsterdam heeft onderzocht of het via bijzondere uitvoeringsvoorwaarden vooraf kan sturen op mensenrechtenrisico's in de toeleveringsketens van Chinese camera's. Deze zorgen hebben geleid tot het uitfaseren van gebruik van Chinese camera's, met naar verwachting dat deze volledig uit gebruik zijn in de gemeente tegen 2030. In nieuwe aanbestedingen zijn regels ingebouwd om te voorkomen dat via tussenleverenaciers camera's van Chinese fabrikanten terecht komen[xxiii]. Dat geeft een krachtig signaal af aan de markt.

en ook minder afhankelijkheid van andere landen voor toelevering van kritische grondstoffen en energiebronnen. Ook biedt deze transitie kansen voor de (regionale) economie en nieuwe werkgelegenheid. Op basis van nationale kaders zoals het Uitvoeringsprogramma Circulaire Economie hebben overheden, bedrijven en maatschappelijke organisaties stappen gezet naar het spaarzamer omgaan met schaarse grondstoffen. In het Nationaal Programma Circulaire Economie 2023 - 2030 (Rijksoverheid.nl) zijn voor vijftien productgroepen met waardevolle grondstoffen juridische maatregelen geformuleerd of in de maak.

Toch blijkt uit rapportages van het Planbureau voor de Leefomgeving dat het in het huidige tempo niet lukt om ons gebruik van primaire grondstoffen per 2030 te halveren ten opzichte van 2016. Voor verschillende productgroepen, waaronder kunststofverpakkingen, woningbouw en hernieuwbare energietechnologie, neemt het grondstof- en materiaalgebruik zelfs toe. De import van metalen en mineralen stijgt. Ook de verkoop van nieuwe spullen blijft toenemen en er is nog nauwelijks een toename van hergebruik. De landelijke doelen voor klimaat, landbouw en natuurbescherming worden met de huidige inzet evenmin gehaald.[xiv] Bij vrijwel alle verduurzamingsmaatregelen die de Nederlandse overheid neemt ligt een sterk accent op technische innovatie om de vervuilende uitstoot, of de input van materialen, per eenheid product te beperken. Zonder aanvullend beleid leidt de behaalde milieuwinst meestal tot een uitbreiding van de productie, en niet tot een netto reductie van onze uitstoot of grondstoffengebruik.

Om de dominantie van de lineaire economie te doorbreken is systeemverandering nodig en een ‘waardentransitie’. Veel van de huidige inzet voor besparing van grondstoffen is nog gericht op recycleren, de laagste trede van de zogeheten R-ladder: recycle, reuse, rethink en refuse. Hoe hoger op de R-ladder, hoe meer materiële waarde behouden blijft. Dat vergt een ander productontwerp, circulaire bedrijfsmodellen, en een grotere inzet op delen, lenen en reparatie. Koplopers in het bedrijfsleven die willen overschakelen naar een volledig duurzaam bedrijfsmodel moeten nu concurreren onder oude economische regels en voorwaarden, wat opschaling tegenwerkt. De VNG pleit voor meer sturende wet- en regelgeving en het verleggen van financiële prikkels, zodat meer producenten circulaire producten gaan maken.

De rol van gemeenten en hulpmiddelen

Gemeenten zijn een belangrijke schakel om de doelen van het Nationale Programma Circulaire Economie te bereiken: minder en andere grondstoffen gebruiken, zorgen voor een langere levensduur van producten door reparatie, en stimuleren van hoogwaardig hergebruik. Veel gemeenten koesteren circulaire ambities, al wisselt het ambitieniveau. Om de voortgang te versnellen tekende de VNG in maart 2025 samen met andere bestuurlijke instanties het convenant Krachtenbundeling Circulaire Economie. Gemeenten kunnen intekenen op thema’s die passen bij hun context en mogelijkheden. Hieronder bespreken we beknopt enkele aspecten.

Circulair bouwen en circulaire inkoop en aanbesteding

Bij Circulair bouwen worden materialen en grondstoffen zoveel mogelijk hergebruikt en gerecycled. Er wordt ook gebruik gemaakt van hernieuwbare grondstoffen zoals hout, hennep en lisdodde. Belangrijk is uiteraard dat die op een verantwoorde manier worden geproduceerd. Om toe te werken naar een gesloten kringloop zijn bouwmaterialen nodig die makkelijk kunnen worden gedemonteerd en hergebruikt. Sommige gemeenten werken al met materialenpaspoorten: een overzicht van alle materialen die zich in een gebouw bevinden, en de manier waarop ze zijn bevestigd.[xv]

Circulair inkopen en aanbesteden is voor gemeenten een krachtig instrument, dat veel breder en ambitieuzer zou kunnen worden toegepast. Het gaat daarbij om producten, onderdelen en materialen die hun waarde optimaal behouden. Circulariteitseisen in uw inkoopcontracten en aanbestedingen geven een prikkel aan marktpartijen. Ook hier geeft de website van PIANOo veel informatie.[xvi] Circulair inkopen heeft niet alleen impact op het inkooptraject zelf, maar vaak ook op de bedrijfsvoering van de organisatie. De gemeente Zaanstad heeft bijvoorbeeld haar bedrijfskleding in 2023 circulair aanbesteed en ingekocht volgens de R-ladder. De bedrijfskleding wordt gerepareerd en telt inmiddels tien nieuwe items met gerecycled polyester en gerecycled katoen.

Stimuleren van bewustwording en regelgeving voor een circulaire economie

Als gemeente kunt u via uw eigen communicatie, kennisnetwerken en via het onderwijs bijdragen aan bewustzijn over materialengebruik. Het Versnellingshuis Nederland Circulair! ondersteunt bedrijven die werken aan de circulaire economie. Er zijn ook veel innovatieve start-ups, burgerinitiatieven en vernieuwende ideeën die u kunt ondersteunen, zoals het Repair Café dat in veel gemeenten actief is. In opdracht van verschillende Overijsselse gemeenten is de Zoek Het Om De Hoek-kaart ontwikkeld, die circulaire initiatieven in de buurt in kaart brengt. Er zijn ook veel duurzame wooninitiatieven, zoals ecodorpen of de tijdelijke inspiratieprojecten van LiberTerra.

Naast prikkels tot vrijwillige gedragsverandering is ook normering nodig om echt stappen vooruit te maken. Het kennisplatform CircuLaw ondersteunt decentrale overheden hierin (zie artikel 'hulp voor de circulaire gemeente' in VNG Magazine nr 6, 2024). Er zijn al veel juridische instrumenten beschikbaar, maar het betreft vaak kleine stukjes relevante regelgeving waar gemeenten geen goed zicht op hebben. Op haar website vermeldt Circulaw voor vijf productketens - bouw, consumptiegoederen, biomassa en voedsel, maakindustrie en kunststoffen - tientallen instrumenten om circulariteit te bevorderen. In het kader van deze handreiking is het van belang om als gemeente na te gaan welke grondstoffen en materialen in de lokale economie de meeste negatieve impact hebben op de dimensie elders, en daar prioriteit aan te geven. Een blijvende uitdaging voor gemeenten bij hergebruik van (industriëel) materiaal is opslag, omdat ruimte beperkt is.

4.2.2 Afval, producentenverantwoordelijkheid en internationale afvalstromen

Nederland is verbonden aan de Europese richtlijn voor afvalscheiding ten behoeve van hergebruik van hoogwaardige materialen, en de richtlijn voor het terugdringen van plastics in verpakkingen.

Het grootste deel van het in Nederland geproduceerde afval komt van bedrijven. De VNG wil dat het rijk betere afspraken maakt met de industrie over het gebruik van materialen. Ook Europees zijn betere regels nodig rond productverantwoordelijkheid en repareerbaarheid om de afvalproductie te verlagen. De prikkels voor bedrijven zijn vooralsnog te zwak, bijvoorbeeld om het concurreren op slecht recycleerbare luxe verpakkingen te stoppen. Maar ook plastic dat wel gerecycled kan worden gaat nog te vaak naar de verbrandingsoven of naar het buitenland.

Export van afval naar ontwikkelingslanden

Al decennia exporteren Nederland en andere Europese landen hun afval(probleem) naar landen 'elders'. In de afgelopen 20 jaar steeg de export van Europees afval met 75%, waarvan de helft naar niet-OESO-landen. Het dumpen van tientallen miljoenen tonnen afval in ontwikkelingslanden is goedkoper dan dit afval zelf goed te verwerken of te verbranden. Deze afval-export gaat gepaard met grootschalige milieuvervuiling, gezondheidsrisico's en slechte arbeidsvoorwaarden in de landen van bestemming. Toen China in 2018 alle import van plastic afval in de ban deed, verschoof deze handel naar Turkije en Zuidoost-Aziatische landen. Dankzij internationale overeenkomsten als de Basel Conventie worden wel meer eisen gesteld aan de reiniging en sortering van afval voor export, maar problemen blijven. Een Rapport van Human Rights Watch uit 2022 illustreert bijvoorbeeld de inhumane omstandigheden in de plastic recyclage-industrie in Turkije. Bovendien wordt een aanzienlijk deel van het geïmporteerde plastic verbrand of gestort. Bij verbranden komen giftige stoffen vrij en vanaf stortplaatsen waait veel plastic de zee in.

De Plastic Soup Foundation stelt dat Nederland van alle EU-lidstaten het meeste plastic afval exporteert naar landen buiten de EU. In 2021 was dat ruim 200 miljoen kilo, waarvan het merendeel naar Indonesië en Vietnam. EenVandaag maakte in 2022 een item over de vijftienjarige Nina Aqilani, die op Oost-Java woont. Op het plastic afval in haar dorp komt ze namen tegen van winkels als Albert Heijn, Jumbo, Hema en Kruidvat en merken als Verkade en Haribo. "Jullie gebruiken ons land als vuilnisbak. Het vervuilt onze lucht, bodem, het rivier- en grondwater. We voelen nu misschien niet meteen de gevolgen,

Afbeelding 3. Nina Aqilani sorteert plastic in Indonesië, Plastic Soup Foundation

behalve dat het er vreselijk uitziet, maar over 10 jaar komt ook onze fysieke gezondheid in gevaar."

In 2024 stemde het Europese Parlement voor een forse aanscherping van de EU-wetgeving voor afvaltransport, inclusief een exportverbod voor plastic afval naar kwetsbare ontwikkelingslanden. Export vanuit de EU naar Turkije valt niet onder dit verbod. De aanscherping creëert wel een stimulans om beter recycleerbare en herbruikbare plastics te ontwerpen. Internationale afspraken verbieden ook de export van elektronisch afval naar ontwikkelingslanden. Helaas is sprake van zeer aanzienlijke illegale afvalstromen. Bij controles blijkt dat een groot deel van de exporteurs zich niet aan de regels houdt. Zo zijn er zeevrachten vol e-waste aangetroffen voor transport naar Afrikaanse landen die niet beschikken over goede recycle-infrastructuur.

De rol van gemeenten en hulpmiddelen

De wettelijke taak van gemeenten is beperkt tot het inzamelen en scheiden van huishoudelijk afval. Zij hebben weinig invloed op het reduceren van de afvalstromen zelf. Gemeenten kunnen wel enige invloed uitoefenen op internationale afvalstromen, door in de aanbesteding voor de verwerking van huishoudelijk afval criteria op te nemen. De ontwikkeling van betere recyclingtechnieken helpt ook om de afvalexport te beperken. Nog effectiever is om het gebruik van bijvoorbeeld wegwerpplastic drastisch te verminderen. Gemeenten kunnen winkeliers stimuleren hun winkel zo in te richten dat klanten hun eigen verpakking kunnen gebruiken. De menukaart afvalpreventie biedt een palet aan mogelijke acties, waaronder het stimuleren van gedragsverandering onder inwoners. Dit laatste ligt in de praktijk gevoelig, vanwege de angst voor betutteling. Toch kan 'afvalcoaching' een belangrijke bijdrage leveren aan preventie. Het concept van de ecologische voetafdruk kan daarbij helpen. Bewustwording kan ook worden gestimuleerd met publiekscampagnes zoals de Rotterdamse campagne Afval is goud.

4.3 De energietransitie en grondstoffen: voorkom negatieve afwenteling

Gemeenten werken volop aan opwekcapaciteit voor hernieuwbare energie en aan de energetische verduurzaming van de gebouwde omgeving, mobiliteit en industrie. De netto-reductie van broeikasgassen heeft, door het verminderen van klimaatrisico's, een positieve impact op mensen elders en op toekomstige generaties. Bovendien gaat de winning van fossiele brandstof elders in de wereld gepaard met veel schade aan natuur en milieu, en soms met mensenrechtenschendingen en politieke instabiliteit en corruptie.

Bij vrijwel alle alternatieve energiebronnen doen

zich echter nieuwe risico's en spanningsvelden voor. De import van houtige biomassa voor verbranding in Nederlandse energiecentrales leidt tot ontbossing elders. Monoculturen van gewassen die worden gebruikt als basis voor biobrandstoffen, zoals maïs, soja en palmolie, kunnen lokale voedselproductie verdringen en voedselprijzen opstuwen. Voor windturbines en zonnepanelen zijn, evenals voor elektrische voertuigen en apparaten, kritische grondstoffen als kobalt en lithium nodig. Ook dat gaat met negatieve effecten elders gepaard. Schrijnende voorbeelden zijn de kobaltmijnen in de Democratische Republiek Congo en dwangarbeid bij de productie van zonnepanelen in China. Ook voor waterstof geldt dat we ongeveer driekwart van de in Nederland gewenste hoeveelheden moeten importeren. Voor de productie van waterstof is veel elektriciteit en schoon drinkwater nodig. De productie van kernenergie vergt uranium, dat voor het grootste deel afkomstig is uit Centraal-Azië. Bij elke stap in het productieproces van kernenergie wordt giftig afval geproduceerd. Ook aan technologie om CO_2 uit de lucht te halen kleven bezwaren: deze vergt grote hoeveelheden grondstoffen en energie.

Als Nederland al zijn ambities op het gebied van CO_2-reductie wil behalen zonder de netto consumptie te minderen, legt dat een onevenredig beslag op de wereldwijde grondstoffenvoorraden. Dat is zeker op de langere termijn niet houdbaar. Omgekeerd halen we ook de klimaatdoelen niet zonder grondstoffentransitie. In het gemeentelijke energiebeleid is daarom van belang te zorgen dat ook materiaalstromen en circulaire innovaties worden meegenomen in de weging van beleidsopties, zodat verschillende transities elkaar versterken en niet tegenwerken.[xvii] Dat vraagt ook om circulair aanbesteden en/of het toepassen van internationale sociale voorwaarden.

Het besparen op energie en grondstoffen blijft de effectiefste route om negatieve afwenteling te voorkomen. Bijvoorbeeld door stevige inzet op het isoleren van woningen. En door effectief toezicht op wettelijk verplichte energiebesparingsmaatregelen bij bedrijven. Nog steeds laat 70% van de bedrijven 's nachts nodeloos het licht branden.[xviii] In het transport heeft de keuze voor fietsmobiliteit als duurzaamste optie ook bijkomende voordelen, zoals een bijdrage aan de gezondheid en een mooiere leefomgeving.

4.4 Landbouw en voedselzekerheid hier en elders in de wereld

De Nederlandse land- en tuinbouwsector wordt gezien als hoog-efficiënt. Omdat Nederland veel voedselproducten exporteert bestaat het beeld dat ons land bijdraagt aan de voedselzekerheid elders. Zo eenvoudig ligt dat echter niet. De intensieve veehouderij legt een groot beslag op land en grondstoffen in Nederland én elders in de wereld. Voor iedere hectare landbouwgrond in Nederland wordt twee extra hectare in het buitenland gebruikt.xix Op grote arealen landbouwgrond – soms voormalig regenwoud - in Brazilië wordt soja verbouwd die bestemd is voor veevoer in Nederland. Dat leidt tot verdringing van lokale voedselproductie en tot verlies van biodiversiteit en bodemkwaliteit. Uit onderzoek blijkt dat ook bij gecertificeerde soja geen goede controle bestaat op schadelijke gevolgen zoals ontbossing en het

Rheden en lokale warmteoplossingen

Rheden werkt toe naar een aardgasvrij en CO_2-neutraal energiesysteem. Daarbij vormen isolatie en energiebesparing de basis. Daarnaast heeft de gemeente verschillende duurzame warmteoplossingen afgewogen. Rheden zet daarbij zoveel mogelijk in op lokale bronnen, zoals zonnewarmte, restwarmte, en aquathermie. Deze aanpak is vastgelegd in Samen naar een nieuw energiesysteem.

Bij de afweging van verschillende warmteoplossingen speelt als achterliggende gedachte ook mee welke infrastructuur en hoeveel grondstoffen daarvoor nodig zijn. Het opslaan en transporteren van elektriciteit kost veel grondstoffen. Voor het installeren van 22.000 warmtepompen in alle eengezinswoningen zijn tientallen kilometers aan hoog- en laagspanningsleidingen nodig. Een gemeentelijk warmtenet met fabrieken en waterzuiveringsinstallaties als warmtebron kan dan gunstiger uitvallen. Ook kan water in woningen worden verwarmd zonder warmtepomp of cv-ketel, door onder zonnepanelen op daken thermische warmte op te wekken. Het uitgangspunt voor Rheden is: organiseer het dichtbij en stem op het niveau van woning, wijk, gemeente of regio de opwekking en het gebruik van energie zo goed mogelijk op elkaar af.

Materiaal landgebruik door Nederlandse consumptie

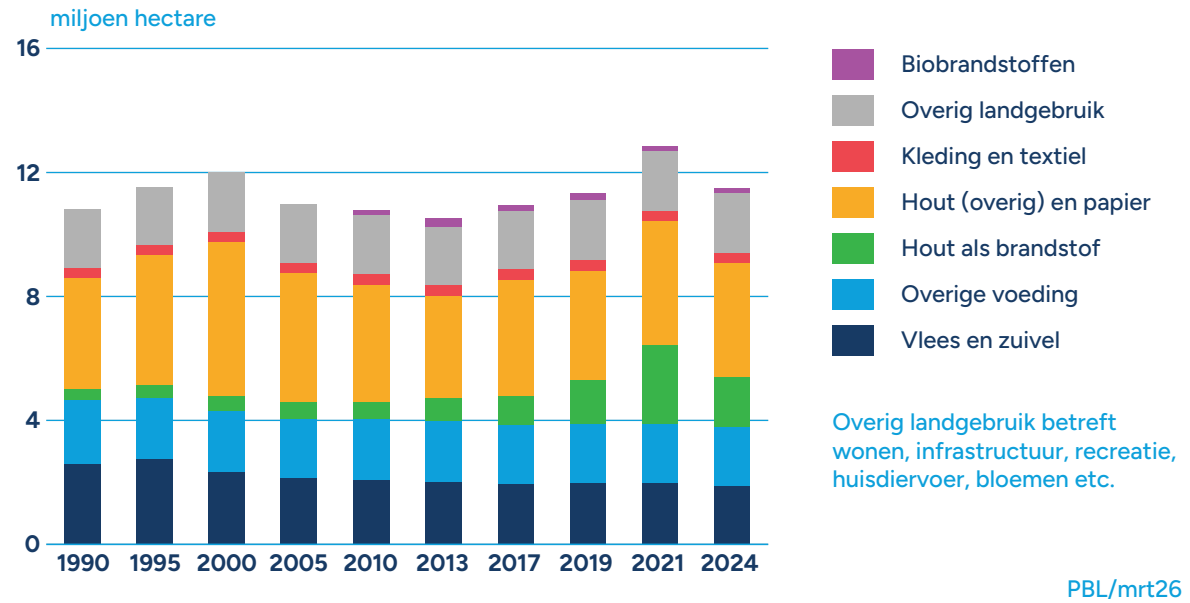

Bron: PBL

PBL/mrt26
www.clo.nl/nl007513

Afbeelding 4. Mondiaal landgebruik door Nederlandse consumptie, PBL

verdrijven van inheemse gemeenschappen. De grootschalige import van eiwitrijk veevoer in Nederland is bovendien, samen met kunstmest, de belangrijkste bron van het grote stikstofoverschot in ons land. Dat maakt de transitie naar het sluiten van kringlopen op lokale en regionale schaal urgent.

SDG 2 gaat over wereldwijde voedselzekerheid voor iedereen. Er is genoeg voedsel om alle mensen te voeden, mits het voedsel eerlijker wordt verdeeld en de enorme verspilling van goed voedsel wordt teruggedrongen. In het huidige voedselsysteem gaat overconsumptie op de ene plek hand in hand met voedseltekorten elders. Het Sociaal-Cultureel Planbureau publiceerde in 2024 Tien essays over de internationale verwevenheid van ons voedselsysteem, met aandacht voor de relatie tussen de kwaliteit van leven in Nederland en elders via het voedselsysteem. De universiteit van Wageningen brengt opties in kaart voor een duurzaam en rechtvaardig voedselsysteem dat wereldwijd in balans is.xx Dit vraagt met name in rijkere landen om een verschuiving naar meer plantaardige eiwitten en nieuwe eiwitbronnen. Gewassen die geteeld worden voor menselijke consumptie leiden tot een veel efficiënter landgebruik dan dierlijke producten. Bovendien is de veehouderij een belangrijke bron van broeikasgasemissies. Er liggen al veel rapporten klaar met suggesties voor een toekomstbestendige landbouw, waarin ook de negatieve effecten op mensen elders drastisch worden teruggebracht. Een inspirerend recent voorbeeld is Landinzicht van Urgenda.

Wat kunnen gemeenten doen voor een duurzaam en eerlijk voedselbeleid?

Europese en nationale kaders bepalen grotendeels het landbouw- en voedselbeleid. Daarbinnen hebben gemeenten diverse mogelijkheden om de keuzes van voedselproducenten en consumenten te beïnvloeden. Zij kunnen bijvoorbeeld hun ruimtelijke beleid en pachtbeleid inzetten om biologische en meer extensieve vormen van landbouw te bevorderen. Met lokaal voedselbeleid kan de gemeente bovendien aan meerdere doelen tegelijk werken: een gezonde voedselomgeving en gezonder voedsel, minder verspilling, versterking van de lokale economie en sociale cohesie. De gemeente kan lokale initiatieven voor de 'korte keten' op weg helpen, door ruimte te bieden aan lokale verkooppunten, of door bijvoorbeeld producenten, horeca, zorg en supermarkten bij elkaar te brengen. De gemeente Arnhem heeft actief beleid om de stadslandbouw te ondersteunen. De gemeente Ede heeft een lokale voedselagenda waarin ook aandacht is voor de eiwittransitie[xxi]. Gouda geeft financiële steun voor buurtmoestuinen en werkt samen met Green Kitchen aan het tegengaan van voedselverspilling. Gemeenten kunnen natuurlijk ook met de inkoop van duurzaam en eerlijk voedsel voor de eigen kantine het goede voorbeeld geven. Het netwerk van Fairtrade-gemeenten zet zich in voor eerlijke prijzen voor kleinschalige (voedsel)producenten in lage- en middeninkomenslanden. In april 2026

deden het Nationaal Voedselberaad, de Haagse Voedselraad en een groot aantal andere organisaties een oproep aan alle gemeenten om gemeentelijk voedselbeleid op te nemen in de nieuwe coalitieakkoorden.[xxii]

4.5 Andere vormen van gemeentelijke inzet: inspireren, faciliteren en normeren

In dit hoofdstuk hebben we verschillende routes besproken om bij te dragen aan eerlijke handel en een duurzame economie en samenleving, met minder negatieve gevolgen voor mensen en ecosystemen elders in de wereld. Er zijn uiteraard nog veel meer mogelijkheden. Bijvoorbeeld door zichtbaar te maken welke vormen van bedrijvigheid de gemeente actief ondersteunt, zoals fair trade, en welke niet, bijvoorbeeld fast fashion. Er zijn vele sectorale en thematische initiatieven, organisaties en netwerken waarmee u als gemeente kunt samenwerken. Voorbeelden zijn de stichting Dutch Green Building Council voor duurzaam en circulair bouwen, het platform MVO-Nederland voor maatschappelijk verantwoord inkopen of de Transitiecoalitie Voedsel. Ook de nationale allianties voor SDG 2, 7, 9 en 12 hebben kennis en ervaring op het gebied van duurzame productie en consumptie. De gemeente kan ook samen met inwoners, bedrijven, kennisinstellingen en beeldend kunstenaars een duurzame, circulaire toekomst verbeelden en daarmee innovatieve oplossingsrichtingen stimuleren. In hoofdstuk 5.3 gaan we verder in op mogelijkheden om met lokale bedrijven te werken aan een positieve impact, waarbij de SDG's als inspiratiebron kunnen dienen.

Vestigings- en omgevingsbeleid

Het ruimtelijke beleid is, samen met vergunningverlening, toezicht en handhaving, een belangrijk instrument om een negatieve milieu-impact van bedrijvigheid tegen te gaan, zoals de emissie van vervuilende stoffen naar bodem, water en lucht. Het model van de negen planetaire grenzen kan hierbij een leidraad zijn.

De Omgevingswet biedt daarnaast ruime mogelijkheden om verschillende maatschappelijke doelen mee te nemen in het omgevingsbeleid. Bij vergunningaanvragen kunt u, naast ruimtelijke toetsingscriteria, ook bredere duurzaamheidseisen stellen, bijvoorbeeld op het gebied van gezondheid, circulariteit of het tegengaan van voedselverspilling. Het is belangrijk dat daarvoor in de omgevingsvisie, een omgevingsprogramma of het omgevingsplan een basis wordt gelegd.

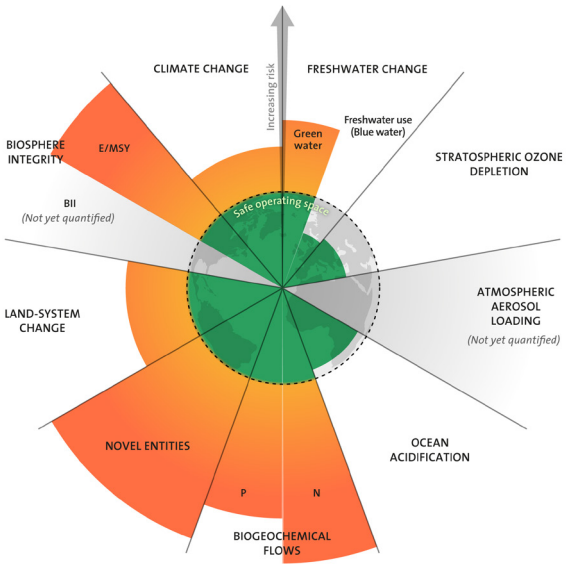

Afbeelding 5. 9 planetaire grenzen, het Klimaatplein

Deventer en duurzame vestigingscriteria

Deventer heeft in de beoordelingscriteria voor het A1 Bedrijventerrein criteria opgenomen die onder meer betrekking hebben op circulair bouwen, duurzame energie, bodem, water en biodiversiteit. Daarbij zijn er bonuspunten voor duurzame maakbedrijven en bedrijven die expliciet maken hoe zij bijdragen aan de SDG's. "Hoe zorg je ervoor dat jouw bedrijf de negatieve impact op milieu en maatschappij minimaliseert? Of liever nog: hoe je als bedrijf alleen nog maar kunt spreken van een positieve impact."

5
Internationale samenwerking en solidariteit

In dit hoofdstuk wordt aangekaart hoe gemeenten actief kunnen bijdragen aan de brede welvaart en ontwikkelingskansen van mensen elders in de wereld. Het gaat om internationale samenwerking en kennisuitwisseling ten behoeve van de SDG's, en ook om de wijze waarop we in Nederland omgaan met arbeidsmigranten. Dit sluit aan bij de 'positieve' indicatoren voor de dimensie elders die het CBS gebruikt in de Monitor Brede Welvaart en de SDG's (zie hoofdstuk 2).

5.1 Lokale overheden internationaal aan tafel over mondiale ontwikkelingen

De Haagse burgemeester Jan van Zanen, betrokken bij het voorzitterschap van UCLG, de wereldvereniging van gemeenten die namens decentrale overheden wereldwijd belangen behartigt, lichtte in Binnenlands Bestuur (2024) zijn inzet voor deze organisatie als volgt toe: "Er zijn bijna geen onderwerpen die bij de VN worden besproken die niet ook een lokale component hebben. En het omgekeerde geldt eigenlijk ook: experimenten met mobiliteit, scholing of jeugd hebben onmiddellijk regionale en landelijke effecten. Ik denk dat wij ons werk niet goed doen als we ook niet naar de buren, overburen en buitenburen kijken." Binnen UCLG worden ervaringen, experimenten en projecten gedeeld tussen gemeenten uit de hele wereld. "Het Nederlandse verhaal over hoe je omgaat met water of de zeespiegelstijging doet het bijvoorbeeld internationaal heel goed. En de duurzaamheidsdoelen van de VN zijn een soort wereldtaal. Het is een afspraak met iedereen, je kunt het dus met iedereen bespreken." Bij UCLG zitten lokale bestuurders uit alle landen. Daarmee zitten ook alle wereldconflicten in deze vereniging. "Maar dat is ook de kern van de klus: dialoog."[xxiv]

Lokale overheden zijn wereldwijd een onmisbare schakel in de uitvoering van de duurzame ontwikkelingsdoelen (SDG's). Zij verzorgen basisdiensten voor de bevolking en scheppen randvoorwaarden voor de lokale economie. Met hun mandaat in de uitvoering, is het juist op lokaal niveau waar de pragmatische oplossingen worden gevonden voor zaken als conflictpreventie, het in goede banen leiden van migratie en het bevorderen van inclusieve besluitvorming. En het zijn niet zelden de grote steden die de noodzakelijke 'duurzame transities' op het gebied van klimaat en een gezonde, groene leefomgeving aanjagen. Zoals Koning Willem-Alexander benadrukte bij het 100e VNG Jaarcongres: "In uw straten en buurten raken de kleine en de grote wereld elkaar... migratie, klimaatverandering, internationale criminaliteit en geopolitieke spanningen landen uiteindelijk bij u op de stoep." [xxv] Dit illustreert hoe mondiale vraagstukken lokaal worden ervaren en waarom internationale samenwerking voor gemeenten niet abstract maar praktijkgericht is. In dezelfde toespraak merkt de koning op dat gemeenten niet afwachtend moeten zijn, maar juist het voortouw kunnen nemen bij het ontwikkelen van oplossingen

Dit hoofdstuk raakt aan SDG:

omdat ze dicht bij de praktijk staan. Om deze praktijken en waarden ook internationaal te versterken schuiven lokaal bestuurders aan tafel bij internationale organen (voor lokale overheden).

De VNG en haar internationaal agentschap VNG International dragen er zorg voor dat lokale overheden structureel op internationaal niveau worden vertegenwoordigd, door actief lidmaatschap in internationale netwerken. Op Europees niveau zijn dat het Comité van de Regio's (CEMR), de Raad van Europa en de Europese vereniging van gemeenten (Platforma) en wereldwijd de CIB Working Group en de wereldvereniging United Cities and Local Governments (UCLG). De VNG-Commissie Europa en Internationaal bestaat uit Nederlandse lokale bestuurders die zich binnen én buiten de genoemde netwerken inzetten voor het versterken van lokaal bestuur wereldwijd. Zo maakte bijvoorbeeld VNG-voorzitter Sharon Dijksma in 2024 deel uit van een adviesgroep van 15 burgemeesters rond Secretaris-Generaal van de VN Antonio Guterres. Ook organiseren gemeenten zich zelfstandig in internationale thematische netwerken, bijvoorbeeld voor economische, humanitaire of andersoortige kennisdeling of ondersteuning.

5.2 Gemeenten, inwoners en mondiale betrokkenheid

Internationale activiteiten van gemeenten vormen geen afzonderlijk beleidsveld, maar raken aan lokale economie, stedelijke identiteit en maatschappelijke betrokkenheid van inwoners. Gemeenten geven hier op verschillende manieren invulling aan, waarbij de aard van de activiteiten in de loop der tijd is verschoven.

Maatschappelijke solidariteit en mondiaal burgerschap

Van oudsher krijgt internationale betrokkenheid vorm via initiatieven van inwoners en maatschappelijke organisaties, waarbij gemeenten vooral faciliteren. In veel gemeenten zijn organisaties als Wereldwinkels en Stichting Gered Gereedschap actief. Andere initiatieven horen bij het specifieke 'DNA' van de gemeente. In Oss biedt de organisatie Sahelp al meer dan veertig jaar steun aan mensen in Burkina Faso. In Deventer zijn circa vijftig culturele en vrijwilligersorganisaties, onderwijsinstellingen en bedrijven actief met projecten in met name Oost-Europa en Afrika; de gemeente ondersteunt onder meer een halfjaarlijks overleg hierover. Ook gemeentelijke beleidskaders, zoals de Ambitienota Internationaal Beleid 2021-2026 van Deventer, sluiten hierbij aan en gebruiken de SDG's als referentie.

Internationale profilering en city marketing

Naast deze maatschappelijke initiatieven wordt internationale samenwerking steeds vaker verbonden aan de positionering van de stad zelf. In Den Haag zijn ruim tweehonderd organisaties gevestigd die werken aan vrede, recht en humanitaire hulp. De gemeente faciliteert deze sector actief, onder meer door conferenties mogelijk te maken en financieel bij te dragen aan

The Hague Humanity Hub. Internationale samenwerking draagt hier niet alleen bij aan mondiale doelen, maar ook aan vestigingsklimaat, kennispositie en aantrekkelijkheid van de stad.

Economische samenwerking en triple helix netwerken

In recente jaren verschuift de nadruk bovendien naar economische en kennisgerichte samenwerking. Gemeenten werken daarbij samen met bedrijven en onderwijsinstellingen in zogenoemde triple helix netwerken. Internationale contacten worden zo onderdeel van innovatiebeleid, arbeidsmarktontwikkeling en handelsbevordering (zie ook §4.3). In Deventer is deze beweging zichtbaar in de toenemende betrokkenheid van bedrijven en onderwijs bij internationale projecten.

In haar briefadvies Onlosmakelijk verbonden. SDG's in Nederland en de rest van de wereld (2024) constateert de Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV) dat het aantal nieuwe burgerinitiatieven voor internationale samenwerking sinds 2012 is afgenomen, mede door verminderde institutionele ondersteuning. Deze ontwikkeling duidt echter niet alleen op minder internationale betrokkenheid, maar ook op een verandering van vorm: van kleinschalige solidariteitsprojecten naar meer institutionele samenwerking, economische netwerken en stedelijke profilering. Gemeenten blijven hierbij een belangrijke rol spelen, ook waar middelen beperkt zijn, bijvoorbeeld door partners te verbinden en initiatieven te faciliteren.

In sommige gemeenten bestaat politieke en maatschappelijke weerstand tegen internationale samenwerking en de SDG-agenda, vanuit de gedachte dat deze weinig opleveren voor inwoners of bedrijven. Omdat internationale vraagstukken steeds vaker raken aan lokale economie en leefstijlkeuzes kan dit debat gepolariseerd raken. Tegelijk voelen veel inwoners zich betrokken bij maatschappelijke uitdagingen. Gesprekken tussen inwoners en bestuurders, bijvoorbeeld via burgerberaden zoals in Rheden, Leiden en Maastricht, kunnen helpen om gedeelde oplossingen te ontwikkelen.

Stedenbanden

In het verleden hadden tientallen gemeenten langdurige internationale stedenbanden, gedreven door solidariteit, economische belangen of de wens om goede contacten te onderhouden met herkomstlanden van eigen inwoners. In veel gemeenten zijn die klassieke stedenbanden inmiddels uit de mode geraakt, maar sommige houden stand – soms ondergebracht in stichtingen. Dordrecht heeft bijvoorbeeld nog vijf stedenbanden, en het draagvlak blijft groot.

Noodhulp en wederopbouw

Solidariteit blijft een belangrijke drijfveer wanneer gebieden elders zwaar worden getroffen door natuurgeweld. Dat geldt in het bijzonder wanneer er een zekere mate van nabijheid wordt ervaren. In de vorm van aanwezigheid van significante diasporagroepen uit getroffen landen, of bij de gevolgen van conflict in de fysiek nabije omgeving, zoals de oorlog in Oekraïne. Gemeenten kunnen zelf een signaal van solidariteit afgeven bij crises in het buitenland. Voorbeelden zijn de bijdragen aan de noodhulp en wederopbouw in Turkije en Marokko na de aardbevingen in 2023. Gemeenten stellen in dergelijke situaties vaak ruimhartig financiële steun, expertise en materieel ter beschikking. Zij ondersteunen ook inzamelingsacties van burgers en Giro 555. Voor een meer gestructureerde inzet, ook na de eerste fase van een ramp, is er het VNG-

Dordrecht en internationale stedenbanden

De Dordtse stedenbanden komen voort uit initiatieven van inwoners en de gemeenteraad. De band met de stad Bamenda in Kameroen begon 25 jaar geleden met hulp bij de aanleg van een brug. Nu adviseert het afvalbedrijf HVC bijvoorbeeld het lokale bestuur van Bamenda over afvalbeheer. In de stedenband met Varna in Bulgarije staat economische samenwerking meer op de voorgrond. De drie 'verre' stedenbanden hebben een eigen stichting met bestuur en coördinatoren die door de gemeente worden betaald. Zij brengen inwoners en organisaties uit Dordrecht en de partnersteden bij elkaar. Daarbij gaat veel aandacht uit naar jongeren. Gemeenteraadsleden in Dordrecht verbinden zich ook met specifieke stedenbanden. Inwoners en raadsleden zijn positief over de ruimere kijk die deze vriendschapsbanden bieden op de wereld. Niettemin voelen de meeste burgers zich betrokken bij maatschappelijke uitdagingen. Met elkaar praten over grote thema's als klimaatverandering kan helpen om oplossingen te vinden die mensen enthousiast maken.[xxvii]

fonds voor Noodhulp, Wederopbouw en Vredesbevordering, waar veel gemeenten al aan bijdragen. De VNG helpt lokale overheden in getroffen gebieden via dit fonds. Wanneer u als gemeente beleid wilt maken voor noodhulp, of ondersteuning zoekt bij besluitvorming in acute situaties, kunt u gebruik maken van de VNG-leidraad Een ramp in het buitenland (2024).

Vrede, veiligheid en mensenrechten

Lokale overheden spelen een belangrijke rol in het voorkomen en oplossen van conflicten. In 2024 vierde Den Haag 125 jaar Stad van Vrede en Recht. Voor de jaarvergadering van UCLG kwamen er meer dan driehonderd burgemeesters en andere lokale bestuurders bij elkaar. Met hulp van de VNG werd het The Hague Charter on Municipal Peace opgesteld voor gemeenten, en tevens een document met best practices voor lokale conflictoplossing. Een voorbeeld daarvan uit Den Haag zelf zijn de buurtmoeders en -vaders die jongeren op het juiste pad houden.

Op veel plekken in de wereld staan personen die zich actief uitspreken tegen mensenrechtenschendingen of aantasting van hun leefomgeving door bedrijven en overheden bloot aan grote risico's. Voor hen lanceerde de organisatie

Afbeelding 6. Kennisuitwisseling gemeente Heerlen met Zuid-Afrikaanse gemeenten, Gemeente Heerlen

Schade aan woningen, kwetsbare grond en sociaaleconomische achterstanden:

Limburg ondervindt de gevolgen van klimaatverandering, versterkt door een verleden van mijnbouw. Vooral in de oostelijke en westelijke mijnstreek heeft de uitputting van bodem en natuur geleid tot structurele kwetsbaarheid. De gemeente Heerlen, een van de armste gemeenten van Nederland, blijft lessen trekken uit dit verleden. Heerlens wethouder Casper Gelderblom (PvdA) is zich welbewust van de internationale verwevenheid van dit fenomeen. "De verwevenheid van de mijnbouwgeschiedenis met koloniaal beleid laat sporen na in zowel Nederland als voormalige koloniën, zoals Suriname, Indonesië en Zuid-Afrika. Door dit gezamenlijk aan te vliegen kunnen we lessen trekken die ons allen ten goede komen", aldus Gelderblom. Een kennisuitwisseling tussen Heerlen en Zuid-Afrikaanse mijnbouwgemeenten onthulde opvallende parallellen: dezelfde infrastructuur, ontwikkelaars én tijdslijnen. Door de kennisuitwisseling wordt pijnlijk duidelijk hoe economisch beleid, wanneer het geen maatschappelijk duurzame langetermijnstrategie hanteert, langdurige schade kan aanrichten voor mens en natuur. Tegelijkertijd biedt deze uitwisseling een kans om te leren van elkaars aanpak om de huidige uitdagingen het hoofd te bieden. Het Europese onderzoeksproject EUMINDA (European Mining Damage), onder leiding van de Open Universiteit, onderzoekt hoe landen omgaan met mijnbouwschade. Hieruit kunnen waardevolle inzichten worden opgedaan voor Limburg. De ervaringen uit het verleden onderstrepen hoe belangrijk het is om te bouwen aan een toekomst waarin economische exploitatie plaatsmaakt voor duurzame en sociaal rechtvaardige ontwikkeling.

Justice & Peace in 2021 een internationaal netwerk van shelter cities, waar verschillende Nederlandse steden onderdeel van zijn.

Inmiddels hebben honderden mensenrechtenbeschermers de mogelijkheid gehad om enkele maanden op adem te komen in een van de shelter cities. Zij kunnen daar ook hun netwerk versterken en uitbreiden. Deelnemende steden als Amsterdam en Gouda zien een doorgaande lijn met hun geschiedenis: al in het verleden vingen zij mensen op die elders vervolgd werden.

Gemeenten kunnen ook het bewustzijn bij de eigen inwoners van internationale mensenrechten versterken. Bijvoorbeeld door de World Press Photo-tentoonstelling een plek te geven op een centrale en goed toegankelijke locatie in de gemeente.

Erkenning koloniaal en slavernijverleden en doorwerking van historische exploitatie

In de afgelopen jaren is er veel aandacht geweest voor ons koloniale verleden. Verschillende provincies en gemeenten – onder meer Amsterdam, Arnhem, Den Haag, Dordrecht, Groningen, Middelburg, Rotterdam, Utrecht, Vlissingen en Zaandam - hebben excuses aangeboden voor hun aandeel in de slavenhandel en koloniale onderdrukking. Dergelijke excuses betekenen veel voor de nabestaanden van mensen die tot slaaf zijn gemaakt. Het Kennisplatform Inclusief Samenleven organiseerde hierover een kennisatelier voor gemeenten. Daar kwam onder meer de doorwerking van het slavernijverleden ter sprake op sociaal, economisch, politiek, medisch, psychisch, cultureel, institutioneel, juridisch en religieus terrein.[xxvi] In andere gemeenten komt de koppeling met het koloniale verleden op een andere manier tot uiting.

5.3 Economische relaties en internationale thematische kennisuitwisseling

Internationale kennisuitwisseling

In de internationale activiteiten van Nederlandse gemeenten is een trend te zien naar een sterkere nadruk op economische samenwerking en handel. Maar de samenwerking en kennisuitwisseling gaat ook verder dan economisch belang. Gemeenten wereldwijd worden geconfronteerd met ingrijpende grensoverschrijdende ontwikkelingen op terreinen als het klimaat, veiligheid, digitalisering, de arbeidsmarkt en migratie. Ook de ingezette transities zoals de energietransitie en overgang naar een circulaire economie spelen overal. Dat maakt het delen van kennis en ervaring zeer relevant. Bij het uitwisselen op Europees en mondiaal niveau trekken gemeenten vaak samen op met bekende partners voor triple helix uitvoering in de gemeenten.

Amsterdam en Utrecht: internationaal beleid voor stedelijke opgaven

De gemeente Amsterdam heeft haar internationale inzet beschreven in haar visie en uitvoeringsagenda internationaal beleid (2023-2026) "De Belofte van vrijheid". Het Amsterdamse International Office werkt vanuit de opgaven van de stad, waaronder betaalbare huisvesting, klimaat, bereikbaarheid, democratie en mensenrechten. Op dezelfde manier richt de internationale strategie van Utrecht (2023-2030) zich op gezond stedelijk leven voor iedereen, met als prioriteiten gezonde verstedelijking, kansengelijkheid en toekomstbestendige werkgelegenheid. De samenwerking met netwerken zoals Eurocities en het Healthy Cities Network van de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) geven Utrecht internationale invloed. Utrechtse bedrijven en instellingen brengen kennis over gezond stedelijk leven en gezonde (fiets) mobiliteit naar gemeenten elders in de wereld.

Topsectoren, creatieve sector en city branding als internationale brug

Naast klassieke economische diplomatie spelen sectorale ecosystemen, zoals de Nederlandse topsectoren en de creatieve industrie, een steeds grotere rol in internationale gemeentelijke samenwerking. Zij verbinden economische innovatie met oplossingen voor maatschappelijke opgaven zoals duurzaamheid, digitalisering en stedelijke transities. Daarmee fungeren zij steeds vaker als inhoudelijke partner in kennisuitwisseling tussen steden en regio's.

Binnen dit geheel neemt de creatieve sector een bijzondere positie in. Via initiatieven als CreativeNL en het CLICKNL International programma worden langdurige samenwerkingen gestimuleerd tussen overheden, bedrijven en kennisinstellingen in binnen- en buitenland. De sector draagt bij aan het verbeelden, ontwerpen en communiceren van oplossingen voor complexe opgaven, zoals

duurzame mobiliteit, klimaatadaptatie en circulaire economie. Daarmee vervult de creatieve industrie niet alleen een economische rol, maar ook een verbindende en agenderende functie in internationale samenwerking.

Rotterdam en klimaatbestendige deltasteden

Rotterdam is als deltastad kwetsbaar voor klimaatverandering. De combinatie van 'meer water' en verdere groei en verdichting van de stad vergt ingrijpende aanpassing. Rotterdam koppelde het stedelijke watermanagement aan ruimtelijke ordening en resilience (veerkracht en weerbaarheid). Er zijn veel projecten voor waterberging en meer groen in de stad om de sponswerking te vergroten. De Rotterdamse aanpak trekt aandacht van deltasteden uit de hele wereld, zoals in Indonesië en Brazilië. Kennisinstellingen en bedrijfsleven spelen een grote rol bij de internationale uitwisseling, onder meer via het kennisportaal Centre for Resilient Delta Cities. Voor kleinere gemeenten elders zijn juist ook ervaringen van kleinere gemeenten in Nederland interessant. De gemeente Delft organiseerde in 2023 het tiende internationale symposium over bodemdaling (TISOLS), met onder andere een uitstap naar Gouda waar de gevolgen voor huizen en funderingen centraal stonden.

Deze kracht komt zichtbaar samen in de Dutch Design Week in Eindhoven. Dit internationaal toonaangevende evenement brengt ontwerpers, bedrijven, beleidsmakers en kennisinstellingen bij elkaar rond maatschappelijke vraagstukken. Het fungeert daarmee zowel als innovatielab als ontmoetingsplek voor internationale samenwerking, waar nieuwe ideeën ontstaan en gedeeld worden over de manier waarop steden wereldwijd kunnen omgaan met grote transities.

De creatieve sector speelt daarbij ook een belangrijke rol in city branding en city marketing. Steden gebruiken culturele en creatieve ecosystemen steeds vaker om zich internationaal te positioneren als innovatieve en aantrekkelijke vestigingsplaats voor talent, bedrijven en investeringen. De internationale zichtbaarheid van evenementen zoals Dutch Design Week versterkt niet alleen de economische profilering van Eindhoven, maar fungeert tegelijk als platform voor inhoudelijke uitwisseling over maatschappelijke opgaven. Ook op regionaal niveau verbinden gemeenten creatieve en kennisinstellingen aan internationale netwerken en sectorale ecosystemen. Zo speelt Arnhem, met de modeacademie ArtEZ, een rol in de ontwikkeling van duurzame en eerlijke modeketens. In samenwerkingen zoals Next Fashion en Modepartners025 wordt gewerkt aan materiaalinnovaties met een lagere ecologische voetafdruk, waarbij ook internationale partners worden betrokken. Hiermee wordt de verbinding gelegd tussen creatieve profilering van de stad en inhoudelijke samenwerking op mondiale duurzaamheidsthema's.

Deventer en de Global Goals in het internationale Hanzesteden-netwerk

De gemeente Deventer werkt sinds 2016 lokaal, regionaal en internationaal aan de VN-doelen voor 2030. In de Kerngroep Deventer4GlobalGoals (D4GG) werken bedrijven, onderwijsinstellingen, de creatieve sector, maatschappelijke organisaties en de gemeente samen aan het stimuleren van activiteiten die hieraan bijdragen. Er is een bewustwordingscampagne gelanceerd met verhalen van ondernemers en andere actoren over elk van de 17 SDG's. Er worden best practices gedeeld, bijvoorbeeld rond het tegengaan van voedselverspilling. De gemeente en Kerngroep D4GG richten zich vooral op het lokale MKB en werken daarin samen met het Ondernemershuis Deventer, dat in 2022 officieel SDG House is geworden voor de Regio Stedendriehoek (Deventer, Apeldoorn, Zutphen). Sinds 2019 wordt een prijs voor de Global Goals-ondernemer van het jaar uitgereikt tijdens het jaarlijkse Deventer Ondernemers Event. Op deze manier worden ondernemers beloond voor hun duurzame inzet. Zij worden vervolgens ambassadeurs op het gebied van duurzaam ondernemen en zij inspireren andere MKB'ers om hun voorbeeld te volgen. Deventer heeft in 2022 ook het initiatief genomen om samen met partnerstad Osnabrück de Global Goals te verbinden aan het internationale Hanzeverbond, een stedennetwerk van 192 steden uit 16 verschillende landen. Sindsdien zijn de 17 doelen officieel opgenomen in de statuten van de Hanze. Ook is een werkgroep Sustainable Hansa opgericht.

Werken met de SDG's als inspiratie

Gemeenten hebben ook de mogelijkheid om haar netwerk te faciliteren en bedrijven en organisaties aan te moedigen en te ondersteunen om initiatieven en bedrijfsmodellen te ontwikkelen en een positieve impact te hebben op duurzame ontwikkeling hier en elders. De 17 duurzame ontwikkelingsdoelen kunnen hen helpen om negatieve afwenteling van activiteiten op mens, welzijn en natuur elders te mitigeren. Op de website van SDG-Nederland staan tips voor bedrijven. Ook het online kennisplatform duurzaam-ondernemen.nl kan inspiratie bieden, evenals het platform duurzame en solidaire economie en de Wellbeing Economy Alliance Nederland. Het UN Global Compact netwerk van de VN, dat ook een Nederlandse afdeling heeft, richt zich op multinationale bedrijven en hun bijdrage aan de SDG's. Deelnemers aan het vrijwillige Forward Faster initiatief leggen zich bijvoorbeeld toe op het versnellen van gendergelijkheid, klimaatactie, leefbare lonen, oplossingen voor wateropgaven en extra financiering voor de SDG's. Kleine en middelgrote bedrijven hebben vaak meer moeite om aan te haken bij deze agenda's. De gemeente kan het MKB daarin ondersteunen, zoals Deventer laat zien.

5.4 Arbeidsmigratie en opvang van vluchtelingen

Relatie tussen internationale migratie en de bredere inzet voor de 'dimensie elders'

In de VN-agenda 2030 wordt de positieve bijdrage van migranten aan inclusieve groei en duurzame ontwikkeling erkend, zowel voor de landen van herkomst als die van bestemming. Tegelijk is aandacht nodig voor de humane behandeling van migranten, vluchtelingen en ontheemden, en voor het versterken van de veerkracht van opvanggemeenschappen, met name in ontwikkelingslanden. Daarom is internationale samenwerking voor een veilige en ordelijke migratie als target 10.7 opgenomen in SDG 10, het doel dat zich richt op het verminderen van ongelijkheid binnen en tussen landen. De Nederlandse overheid dient zich op grond van verschillende internationale afspraken in te zetten voor de rechten van arbeidsmigranten en vluchtelingen.

Arbeidsmigranten in Nederlandse gemeenten

In Nederland verblijven naar schatting tussen 600.000 en 1 miljoen arbeidsmigranten. Het gaat om mensen uit de EU maar ook van verder weg, bijvoorbeeld uit Zuid-Amerika. Zij leveren een belangrijke bijdrage aan de economie, in het bijzonder in de land- en tuinbouw, voedselverwerking, metaal, logistiek en transport. Al lange tijd schiet de zorg voor fatsoenlijke arbeidsomstandigheden en huisvesting voor arbeidsmigranten ernstig tekort. Het meerjarenonderzoek van onderzoeksbureau Risbo wijst uit dat er in de jaren na het rapport Arbeidsmigranten, geen tweederangs burgers (2020) van het aanjaagteam bescherming arbeidsmigranten, weinig vooruitgang is geboekt. Een groot deel van de arbeidsmigranten is niet geregistreerd, waardoor zij vrijwel onzichtbaar zijn en kwetsbaar voor uitbuiting. Zij hebben geen rechtsbescherming en zijn onverzekerd. Veel arbeidsmigranten wonen op ongeschikte, onveilige locaties en bij ontslag staan zij vaak meteen op straat. Er zijn getuigenissen van excessieve overuren, zware onderbetaling, sociale isolatie, willekeurige inhoudingen op loon, intimidatie, en gevaarlijke en ongezonde werkplekken.

Tegelijkertijd leveren arbeidsmigranten in Nederland een belangrijke positieve bijdrage aan gemeenschappen elders. De financiële overdrachten van arbeidsmigranten in Nederland naar hun familie in het land van herkomst zijn van groot belang voor gemeenschappen in Midden- en Oost-Europa. Voor ontwikkelingslanden zijn ze zelfs de belangrijkste geldstroom; groter dan ontwikkelingshulp. Overdrachten van migranten (remittances) vormen een welkome aanvulling op de schaarse publieke middelen in deze landen. Het CBS gebruikt daarom het aandeel van deze overdrachten in het Nederlandse BNP als positieve indicator voor onze invloed op de dimensie elders.

De VNG onderschrijft en implementeert de aanbevelingen van het landelijke Aanjaagteam Bescherming Arbeidsmigranten om de werk- en leefomstandigheden van arbeidsmigranten structureel te verbeteren en hun afhankelijkheid van werkgevers te verkleinen. Ook de rijksoverheid staat achter de aanbevelingen. De uitvoering van de aanbevelingen is echter traag en er blijven zich schrijnende misstanden voordoen. Een deel van de uitzendbureaus, intermediairs en huisvesters overtreedt stelselmatig de regels. De VNG lobbyt bij het rijk voor krachtige maatregelen, waaronder een zorgplicht voor werkgevers en uitzenders. Het rijk moet voor gemeenten ook betere randvoorwaarden creëren, inclusief meer (financiële) middelen. Bijvoorbeeld voor handhaving, maar ook voor een passend zorgaanbod voor arbeidsmigranten en hun gezinnen.

Gemeenten hebben zelf ook een rol bij het voorkomen en oplossen van misstanden. De VNG heeft hiervoor een actief team ter ondersteuning. Op de website staan verschillende handreikingen, onder meer voor betere toezicht en betere handhaving rond registratie en huisvesting en voor zorg en welzijn voor EU-arbeidsmigranten. Een gerelateerde inzet is het verstrekken van goede informatie aan migranten, en begeleiding van migranten en hun gezinnen bij integratie. De recent geactualiseerde VNG-standpunten ondersteunen gemeenten om ervoor te zorgen dat arbeidsmigranten als gelijkwaardige en volwaardige deelnemers van onze samenleving behandeld worden. Een belangrijk aandachtspunt is de relatie tussen de arbeidsmarkt, vestigingsbeleid en huisvestingsmogelijkheden. De handreiking Op weg naar een effectrapportage helpt gemeenten inzicht te krijgen hoeveel nieuwe arbeidsmigranten de vestiging of uitbreiding van een bedrijf potentieel met zich meebrengt, en wat het effect hiervan is op de huisvestingsbehoefte. Zij kunnen daarmee rekening houden in hun vergunningenbeleid. Gemeenten kunnen ook barrières opwerpen tegen kwaadwillende partijen, zie de handreiking barrièremodel bescherming kwetsbare arbeidsmigranten.

Vluchtelingen en statushouders

Ook de opvang en zorg voor vluchtelingen en asielzoekers schiet in Nederland ernstig tekort. Dit is in strijd met internationale verdragen en geeft tevens problemen in onze eigen samenleving, zoals veel gemeenten aan den lijve ondervinden. Daarom zetten de VNG en gemeenten zich in voor voldoende en fatsoenlijke opvang, verspreid over het land. Ook voor vragen rond asielopvang en huisvesting van statushouders kunt u bij de VNG-helpdesk terecht. De organisatie Vluchtelingenwerk ondersteunt gemeenten bij inburgering, integratie en arbeidsmarktparticipatie. In een opiniestuk in Vrij Nederland uitte een groep van 93 wethouders en burgemeesters stevige kritiek op de “strengste asielwetgeving ooit” van het kabinet Schoof. De wethouders, die een breed scala aan politieke affiliaties vertegenwoordigen, stellen in het opiniestuk dat “de mogelijkheden voor nieuwkomers om bij te dragen worden ondermijnd. Dit is voor ons onacceptabel.” Zij benadrukken dat alternatieve aanpakken menselijker én effectiever zouden zijn. Deze aanpakken omvatten “Erkennen dat iedereen iets bij kan dragen aan de samenleving en daar ook de kans voor moet krijgen. Erkennen dat

statushouders inwoners zijn van gemeenten: het zijn onze stads- en dorpsgenoten. Het uitbreiden van taalonderwijs en begeleiding naar de arbeidsmarkt met lessen in burgerschap. Mensen uitgebreider kennis laten maken met kernwaarden als vrijheid, gelijkwaardigheid, democratie en solidariteit. Op die manier kunnen onze inwoners, of ze nu in Nederland zijn geboren of niet, er echt bij horen en bijdragen aan de bloei van onze samenleving."

Ook bij vluchtelingen ('gedwongen migranten') is de behoefte aan werk en een zinvolle bijdrage aan de samenleving een terrein waarop gemeenten een positief verschil kunnen maken. De wettelijke mogelijkheden voor vluchtelingen in AZC's zijn iets verruimd, maar de verantwoordelijkheid hiervoor is nog niet goed geregeld. Ook een groot deel van de statushouders zit na jaren nog in bijstand, of werkt ver onder het eigen opleidingsniveau. Dit komt deels doordat pas te laat wordt gestart met taallessen. Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond vormen de meest gediscrimineerde en buitengesloten groep in Nederland. In het bijzonder mensen uit vluchtelingenlanden hebben een hoog armoederisico. Recent is wel een stijging zichtbaar in het aandeel statushouders met betaald werk.

Positieve voorbeelden van gemeenten

Sommige gemeenten laten zien dat zij met een proactieve aanpak veel meer nieuwkomers aan het werk kunnen krijgen. Voorbeelden van gemeenten met een effectieve aanpak zijn Meierijstad, Peel en Maas, Rotterdam en Hollandse Kroon, waar nieuwkomers worden benaderd met een 'startbaan' of leerwerktraject bij aankomst. De aanpak combineert taalverwerving voor zelfredzaamheid en arbeidsintegratie. Een lokale contactpersoon die goed bekend is met het bedrijfsleven kan helpen bestaande 'hobbels' weg te nemen; als er hulp is willen bedrijven vaak wel meedoen. Het werkbedrijf van Gouda coacht statushouders en helpt ook mensen in AZC's bij het vinden van vrijwilligerswerk. De gemeente gaat daarvoor met zoveel mogelijk bedrijven en andere actoren in gesprek. Gouda lobbyt er ook voor dat vluchtelingen in de leeftijd van 18-23 jaar sneller en langer mogen werken. Gemeenten zetten zich ook in op andere terreinen. Een voorbeeld is het convenant dat zeven Achterhoekse gemeenten in 2024 sloten om de gezamenlijke inzet voor betere huisvesting en leefomstandigheden van arbeidsmigranten te versterken.

Ook zijn er kansen om onbenut potentieel positief in te zetten binnen de vluchtelingengemeenschap. Bijvoorbeeld met de organisatie PSH in eigen Taal, die psychosociale hulp bieden door en voor vluchtelingen in hun eigen taal. In meer dan 30 gemeenten, waaronder in alle 10 Groninger gemeenten, worden Oekraïense vluchtelingen in hun kracht gezet door ze in te zetten als onderlinge hulpverleners voor psychische hulp om onder andere de mentale gezondheid van mede-ontheemden te bedienen.

5.5 Bijdrage van Nederlandse gemeenten in internationale projecten

5.5.1 Internationale samenwerking als investering in gedeeld belang

Waarom zouden gemeenten internationaal actief zijn? Het antwoord ligt in de groeiende verwevenheid van lokale opgaven met mondiale ontwikkelingen én in de directe meerwaarde die internationale samenwerking biedt voor beleid, kennis en uitvoering. Nederlandse gemeenten zijn daarom internationaal actief via uiteenlopende samenwerkingsprojecten die zijn gericht op het aanpakken van gedeelde maatschappelijke opgaven. In deze projecten werken zij samen met lokale en regionale overheden wereldwijd aan thema's zoals klimaatadaptatie, migratie, energietransitie, circulaire economie en sociale inclusie. Deze thema's zijn per definitie grensoverschrijdend. Oplossingen worden daardoor steeds vaker ontwikkeld in internationale samenwerkingsverbanden, waarin kennis, ervaring en innovatie tussen steden worden gedeeld. Deze inzet draagt niet alleen bij aan de realisatie van de SDG's, maar versterkt ook de eigen beleidspraktijk van gemeenten door het opdoen van nieuwe kennis en ervaringen. Deze internationale betrokkenheid is bovendien geen vorm van ontwikkelingssamenwerking in enge zin, maar een investering vanuit verlicht eigenbelang. Door samen te werken aan stabiliteit, weerbaarheid en duurzame ontwikkeling in andere regio's, dragen gemeenten indirect bij aan mondiale stabiliteit, economische veerkracht en duurzaamheid. Dit heeft ook directe effecten voor Nederland: stabielere regio's kunnen bijdragen aan het verminderen van migratiedruk, het versterken van betrouwbare internationale ketens en het beter beheersbaar houden van opgaven rond klimaat, energie en gezondheid binnen Nederlandse gemeenten. In die zin past internationale samenwerking steeds vaker binnen een preventieve logica: het voorkomen van toekomstige problemen door nu te investeren in gedeelde oplossingen.

5.5.2 Wederkerigheid en meerwaarde van Internationale samenwerking

Wat internationale samenwerking kenmerkt, is het wederkerige karakter, waarbij gemeenten niet alleen kennis en expertise inbrengen, maar er tegelijkertijd zelf concrete meerwaarde uit halen voor hun beleid en uitvoering. Nederlandse gemeenten brengen expertise in op het gebied van lokaal bestuur, ruimtelijke ordening en dienstverlening, maar leren tegelijkertijd van contexten waar opgaven zoals hittestress, watertekorten, en snelle verstedelijking al langer spelen. Deze kennis kan goed worden benut in de Nederlandse context, bijvoorbeeld in klimaatadaptatiebeleid of participatieve governance.

Internationale samenwerking fungeert daarmee niet alleen als leerinstrument, maar ook als strategische beleidsinvestering. Het versterkt het innovatief vermogen van gemeenten, vergroot hun handelingsperspectief en ondersteunt het vermogen om complexe maatschappelijke transities in een steeds meer verweven wereld te managen. In die bredere context dragen gemeenten bovendien bij aan het versterken van Nederland als handels- en kennisland, terwijl zij tegelijkertijd profiteren van internationale kennisstromen en netwerkvorming.

Tegelijkertijd levert internationale samenwerking gemeenten zelf concrete meerwaarde op. Door deelname aan internationale netwerken en projecten, zoals URBACT krijgen gemeenten toegang tot kennis, innovaties en beleidspraktijken uit uiteenlopende contexten. Dit maakt het mogelijk om sneller en effectiever beleid te ontwikkelen en voorkomt dat iedere gemeente afzonderlijk dezelfde leercurve moet doorlopen. Dit leidt niet alleen tot kenniswinst, maar ook tot efficiënter gebruik van middelen en versterking van de eigen uitvoeringskracht. Gemeenten bouwen daarnaast aan hun positie in internationale netwerken, wat toegang kan bieden tot nieuwe samenwerkingsverbanden en soms ook tot aanvullende financieringsmogelijkheden.

5.5.3 Europese programma's als motor voor innovatie en experiment

Een belangrijk deel van deze samenwerking komt tot stand via internationale projectoproepen (tenders), met name vanuit Europese programma's. Nederlandse gemeenten nemen deel aan internationale consortia binnen programma's zoals Horizon Europe en Interreg, samen met kennisinstellingen, bedrijven en maatschappelijke organisaties. Binnen deze consortia wordt gewerkt aan innovatieve oplossingen voor grensoverschrijdende vraagstukken, zoals duurzame mobiliteit, klimaatadaptatie en circulaire economie. Gemeenten fungeren daarbij vaak als praktijkpartners in living labs of pilotomgevingen, waarin nieuwe beleids- en uitvoeringsinstrumenten in de praktijk worden getest en doorontwikkeld.

5.5.4 Het bredere ecosysteem van internationale gemeentelijke samenwerking

Naast Europese programma's zijn Nederlandse gemeenten ook actief in bilaterale en multilaterale samenwerkingen buiten Europa. VNG International, het internationale agentschap van de Vereniging van Nederlandse Gemeenten, speelt hierin een centrale rol. VNG International fungeert als verbindende schakel tussen Nederlandse gemeentelijke expertise en internationale opgaven rond lokaal bestuur en publieke dienstverlening. De organisatie werkt daarbij in een breed speelveld: via strategische partnerschappen met het Ministerie van Buitenlandse Zaken, maar ook via programma's die worden gefinancierd door onder meer de Europese Commissie, multilaterale ontwikkelingsbanken en internationale fondsen. Hierdoor ontstaat een infrastructuur waarin

Ede en Europese kennisuitwisseling over de energietransitie

Een voorbeeld is de gemeente Ede, die deelnam aan het Interreg Europe-programma ZEROCO2. In dit project werkten Europese steden en regio's samen aan het verminderen van CO_2-uitstoot in stedelijke gebieden. De focus lag daarbij niet alleen op technische maatregelen, maar juist ook op governance en beleidsinstrumenten: hoe kunnen lokale overheden energie- en mobiliteitstransities versnellen via beter beleid, slimmere uitvoeringsmodellen en intensievere samenwerking met lokale stakeholders? Voor Ede betekende deelname dat het zowel kennis kon inbrengen vanuit de eigen duurzame gebiedsontwikkeling, als nieuwe inzichten kon ophalen uit andere Europese steden die voor vergelijkbare opgaven staan. Dit type samenwerking laat zien hoe middelgrote Nederlandse gemeenten actief bijdragen aan en profiteren van Europese innovatie- en leeromgevingen.[xxviii]

Afbeelding 7. Uitwisseling gemeente Rheden met Oekraïense partnergemeenten, VNG International

Rheden en wederkerige samenwerking met Oekraïense gemeenten

Binnen het programma SDLG is onder andere gemeente Rheden actief betrokken. Gemeentevertegenwoordigers zijn ondanks het aanhoudende oorlogsgeweld naar Oekraïense partnergemeenten afgereisd om te ondersteunen bij wederopbouw. Dit directe partnerschap is opgezet om kennisdeling van goede voorbeelden en innovatieve oplossingen voor lokaal bestuur te faciliteren. De uitwisseling is wederkerig. Waar Nederlandse stedenbouwkundige kennis zeer relevant is voor Oekraïne, is de Oekraïense kennis over het omgaan met veiligheidsrisico's waardevol voor de Nederlandse veiligheidsregio's. Deelnemende gemeenten kijken met waardering naar de uitwisseling: "Het is diep inspirerend hoe veerkrachtig gemeentebestuurders zich opstellen, hun toewijding aan het opbouwen van de gemeenschap in tijden van crisis geeft veel inspiratie om thuis door te zetten" aldus burgemeester Carol van Eert.

gemeentelijke expertise wereldwijd kan worden ingezet, terwijl tegelijkertijd verbindingen worden gelegd tussen Europese beleidsagenda's en mondiale ontwikkelingsdoelen.

Buiten dit type formele programma's zijn gemeenten ook actief via stedenbanden, twinning-constructies, studiebezoeken, ambtelijke detacheringen en thematische netwerken. Daarnaast spelen kennisinstellingen, internationale NGO's en stedennetwerken zoals United Cities and Local Governments (UCLG) een belangrijke rol in het verbinden van steden en het verspreiden van kennis en praktijkervaringen wereldwijd.

Binnen strategische partnerschappen met het Ministerie van Buitenlandse Zaken, zoals SDLG (2022–2026) en We Are Able (2021–2025), werken Nederlandse gemeenten samen met overheden in onder andere Afrika, Azië en het Midden-Oosten aan thema's als democratisch bestuur, inclusieve dienstverlening en stedelijke veerkracht.

Internationale samenwerking onder druk, maar strategisch van blijvende waarde

Voor gemeenten is internationale samenwerking in toenemende mate geen vrijblijvende keuze, maar een strategische vraag: wat levert het op, en waarom zou een lokaal bestuur zich überhaupt buiten de landsgrenzen begeven? Het antwoord ligt in de aard van de opgaven waar gemeenten vandaag de dag voor staan. Thema's als

klimaatadaptatie, migratie, energietransitie, circulaire economie en sociale inclusie zijn per definitie grensoverschrijdend. Oplossingen worden daardoor steeds vaker ontwikkeld in internationale samenwerkingsverbanden, waarin kennis, ervaring en innovatie tussen steden worden gedeeld.

Daar komt bij dat gemeenten via internationale samenwerking toegang krijgen tot versnelling en verdieping van hun eigen beleid. In plaats van elk afzonderlijk te zoeken naar oplossingen voor vergelijkbare vraagstukken, kunnen zij leren van praktijken elders, experimenteren in internationale programma's en nieuwe beleidsinstrumenten sneller testen. Internationale samenwerking functioneert daarmee steeds meer als een vorm van beleidsontwikkeling in een netwerkcontext.

Tegen deze achtergrond zijn Nederlandse gemeenten op uiteenlopende manieren internationaal actief. Dat gebeurt via deelname aan Europese programma's zoals Horizon Europe en Interreg, via bilaterale en multilaterale samenwerkingen, stedenbanden, twinning-constructies, kennisuitwisseling en ambtelijke uitwisselingstrajecten. Een deel van de gemeenten doet dit structureel en programmatisch, terwijl anderen via kortlopende projecten of thematische netwerken aansluiten bij internationale initiatieven. Ook organisaties zoals VNG International spelen hierin een belangrijke faciliterende rol door gemeenten te verbinden aan internationale programma's en financieringsstromen.

Tegelijkertijd staat deze internationale betrokkenheid onder druk. Gemeenten zien hun financiële ruimte afnemen door oplopende kosten in het sociaal domein, woningbouw en de energietransitie. Ook nationaal neemt de budgettaire ruimte voor internationale samenwerking af, terwijl de mondiale ambities rondom de SDG's blijven bestaan. Daarnaast verschuift de internationale focus richting thema's als handel, energiezekerheid en geopolitiek, waardoor klassieke vormen van ontwikkelingssamenwerking onder druk komen te staan.

Toch blijft de betrokkenheid van gemeenten groot. Tijdens de bijeenkomst Mondiaal op lokale schaal; de kracht van Nederlandse gemeenten (oktober 2024) wees VNG-voorzitter Sharon Dijksma erop dat het terugschroeven van internationale inzet uiteindelijk contraproductief kan uitpakken. Het verdienvermogen van steden en regio's is immers sterk verweven met internationale netwerken, handel en kennisuitwisseling. Investeren in lokaal bestuur wereldwijd draagt daarmee niet alleen bij aan stabiliteit elders, maar ook aan economische en maatschappelijke veerkracht in Nederland zelf.

Ook vanuit politiek perspectief wordt dit belang breed erkend, zij het met verschillende accenten. Zo benadrukte toenmalig GroenLinks-PvdA-Kamerlid Daniëlle Hirsch het belang van sterke lokale structuren voor effectieve crisisrespons, wederopbouw en conflictpreventie, en wees zij op de positieve internationale positie die Nederland via gemeentelijke samenwerking kan opbouwen. Tegelijkertijd werd vanuit andere politieke perspectieven, zoals door voormalig PVV-Tweede Kamerlid Dennis Ram, juist gewezen op het belang van gelijkwaardige economische samenwerking en het strategisch benutten van regionale groeipolen in plaats van uitsluitend fragiele contexten. Ondanks deze verschillen is de onderliggende erkenning gedeeld: lokaal bestuur speelt een relevante rol in internationale samenwerking.

In dat licht ontstaat een duidelijke spanning tussen afnemende middelen en toenemende mondiale opgaven. Die spanning kan echter ook worden gelezen als een oproep tot herwaardering: niet minder internationale samenwerking, maar een scherpere strategische positionering daarvan. Juist in een tijd van schaarste en onzekerheid blijkt de waarde van gemeentelijke internationale samenwerking als instrument voor leren, verbinden en versterken van zowel lokaal als mondiaal bestuur.

6
Conclusie

De dimensie elders maakt duidelijk dat gemeentelijk beleid niet ophoudt bij de gemeentegrens. Beslissingen over inkoop, energie, circulariteit, landbouw, mobiliteit, opvang en internationale samenwerking hebben (in)directe effecten op mens en natuur elders in de wereld. Daarmee wordt zichtbaar dat lokale keuzes onderdeel zijn van een mondiale keten van oorzaken en gevolgen. Lokaal beleid is hierdoor pas echt duurzaam wanneer wordt meegenomen wat het betekent voor hier, nu, later én elders.

Juist daarin ligt ook de relevantie voor gemeenten zelf. Wat elders gebeurt, blijft niet ver weg: het raakt onze economie, onze leefomgeving, onze veiligheid en uiteindelijk ook onze toekomstige welvaart. Een wereld met meer ongelijkheid, uitputting van grondstoffen en toenemende conflicten werkt vroeg of laat door in Nederland, ook op lokaal niveau. Tegelijk laat deze publicatie zien dat gemeenten juist in hun dagelijkse werk invloed hebben op die wereldwijde samenhang. Dat biedt niet alleen handelingsperspectief, maar ook een concreet gevoel van verantwoordelijkheid en betrokkenheid.

Voor de gemeentelijke organisatie ligt hier vooral een opgave in zorgvuldig en consistent bestuur. Aandacht voor de dimensie elders is geen kwestie van politieke kleur, maar van het systematisch meewegen van effecten op anderen, elders en later, als onderdeel van een brede en integrale beleidsafweging. Dat vraagt om een blik die verder gaat dan alleen financiële of lokale opbrengsten, en die ook sociale, ecologische en internationale effecten zichtbaar maakt.

Deze publicatie laat zien dat gemeenten hiervoor over bruikbare instrumenten beschikken. De dimensie elders kan worden meegenomen in beleid, besluitvorming, monitoring en uitvoering, zonder dat dit per se vraagt om geheel nieuw beleid. Juist door bestaand beleid scherper te maken en integraal af te wegen, kunnen gemeenten negatieve afwenteling beperken en tegelijk kansen benutten om positieve impact te realiseren. Denk aan maatschappelijk verantwoord inkopen, circulair handelen, zorgvuldige keuzes in de energietransitie, eerlijke voedselketens en het ondersteunen van internationale samenwerking en solidariteit.

De kernboodschap van deze handreiking is dat brede welvaart en de SDG's pas echt betekenis krijgen wanneer gemeenten ook verantwoordelijkheid nemen voor effecten buiten de eigen grenzen. Dat is niet alleen een morele opdracht, maar ook een bestuurlijke noodzaak. In een sterk onderling verbonden wereld kunnen problemen elders direct terugkaatsen op Nederland, via klimaatverandering, schaarste, migratie, conflicten en verstoringen in ketens. Tegelijk hebben gemeenten met hun kennis, netwerken en voorbeeldfunctie juist de mogelijkheid om bij te dragen aan oplossingen.

De uitdaging is daarom om de dimensie elders structureel te verankeren in de gemeentelijke werkwijze. Niet als extra thema naast alles wat al moet, maar als een lens waardoor beleid consistenter, rechtvaardiger en toekomstbestendiger wordt. Daarmee kan lokaal bestuur een zichtbaar verschil maken: voor inwoners hier, voor mensen elders en voor algemene leefbaarheid wereldwijd.

7
Eindnoten

i De VNG-handreiking De Global Goals in het gemeentelijk beleid geeft voor elk van de 17 duurzame ontwikkelingsdoelen aan wat de meest relevante 'targets' zijn voor lokale overheden. Per doel wordt een overzicht gegeven van de raakvlakken met concrete taken en verantwoordelijkheden van Nederlandse gemeenten, de bestaande kaders daarvoor, en van extra stappen die de gemeente kan zetten. Deze en andere praktische gidsen zijn te vinden op de tools pagina van Gemeenten4GlobalGoals op de VNG-website.

ii Zie SER Magazine Zicht op brede welvaart, december 2023, pagina 11.

iii In de notitie Brede Welvaart en de SDG's: Overeenkomsten, verschillen en rollen voor beleid uit 2023 beschrijft PBL hoe beide kaders – afzonderlijk of in combinatie - kunnen worden gebruikt om beleidsprocessen te verbeteren. PBL onderscheidt vier mogelijke functies: monitoring; het beoordelen van de effectiviteit van beleid; in kaart brengen van de wenselijkheid (doen we de juiste dingen) en het uitleggen van keuzes. PBL geeft ook een duiding van de overeenkomsten en verschillen tussen de SDG's en brede welvaart. Een verschil is dat de SDG's als ondeelbaar zijn gedefinieerd: alle doelen zijn even belangrijk en moeten in samenhang worden bereikt. Daardoor ligt de focus ligt bij het bevorderen van synergie; de agenda 2030 is bedoeld als transformatief. Brede welvaart legt meer nadruk op het maken van keuzes en afwegingen en het onderkennen van mogelijke 'uitruilen'. Voor brede welvaart zijn bovendien geen concrete ambities in de tijd benoemd.

iv Ten behoeve van de Monitor Brede Welvaart en SDG's (zie hier de editie van 2024: https://www.cbs.nl/nl-nl/visualisaties/monitor-brede-welvaart-en-de-sustainable-development-goals) hebben het CBS en de nationale planbureaus veel werk verricht om de internationaal afgesproken doelen naar de Nederlandse context te vertalen, en bijpassende indicatoren te zoeken. De monitor registreert met name trends (verbetering, verslechtering of stilstand) en niet zozeer de daadwerkelijke voortgang met het doelbereik op weg naar 2030. Daarvoor zijn de internationale doelen te weinig omgezet in SMART geformuleerde nationale ambities. Naast de trendmonitor van het CBS is er een beleidsmatige monitor: de jaarlijkse nationale SDG-rapportage van de rijksoverheid, decentrale overheden en maatschappelijke partners samen. In de achtste editie van 2024 is uitdrukkelijk de verbinding met brede welvaart gelegd. Zie: https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2024/05/15/achtste-sdg-rapportage-nederland-op-weg-naar-brede-welvaart

v Het Sustainable Development Solutions Network (SDSN) van de VN publiceert jaarlijks het internationale Sustainable Development Report. In de totaalscore van dit rapport in 2024 stond Nederland op plek 24 van 167 landen (zie ranking). Van dit rapport is ook een Europese versie: https://eu-dashboards.sdgindex.org/ In de aparte SDG Spillover Index beoordeelt SDSN de impact van VN-lidstaten op de SDG's in andere landen aan de hand van drie categorieën: (i) de sociale en milieu-effecten van handel; (ii) economie en financiën, waaronder ontwikkelingssamenwerking; en (iii) veiligheid, waaronder bijvoorbeeld de inzet van een land in VN-verband, maar ook wapenexport.

vi Zie bijvoorbeeld de Kamerbrief over ontwikkelingshulp van februari 2025 (https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2025/02/20/beleidsbrief-ontwikkelingshulp) en de brief aan de Tweede Kamer van 13 juli 2018 over beleidscoherentie, Kamerstukken II 2017/18, 33625, nr. 265). Doel van de inzet op beleidscoherentie is om de negatieve effecten van niet-hulpbeleid – zoals economisch en fiscaal beleid - op ontwikkelingslanden zoveel mogelijk te verminderen en de positieve effecten ervan zo groot mogelijk te maken. In lijn met EU-richtlijnen ligt de focus op de minst ontwikkelde landen en andere landen die het meest in nood zijn. Centraal staan thema's die ontwikkelingslanden kunnen helpen de SDG's te behalen. Op de jaarlijkse verantwoordingsdag in mei rapporteert het kabinet over de voortgang met het (herziene) actieplan (https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2022/11/25/kamerbrief-inzake-herziening-actieplan-beleidscoherentie-voor-ontwikkeling.

vii Zie noot iii (PBL). Op regionaal niveau is er bijvoorbeeld het werk van Het PON & Telos (https://hetpon-telos.nl/vraagstukken/brede-welvaart/). In 2022 zijn de regionale planbureaus van Friesland, Groningen, Drenthe, Noord-Brabant, Zeeland en Limburg een lerend netwerk rond brede welvaart gestart. Het doel van dit Nationaal Netwerk Brede Welvaart (NNBW) is om het debat over brede welvaart op verschillende manieren een stap verder te brengen.

viii Zie voor de gevolgenscan https://www.kcbr.nl/beleid-en-regelgeving-ontwikkelen/beleidskompas/4-wat-zijn-de-gevolgen-van-deze-opties#Verdeling. De aparte kwaliteitseis 'Effecten op ontwikkelingslanden', ofwel de SDG-toets, is gerelateerd aan de inspanningsverplichting van het rijk op basis van het actieplan Beleidscoherentie voor ontwikkeling.

ix Zie https://www.buildingchange.nl/overhandiging-position-paper-brede-welvaart/ Building Change is een samenwerkingsverband van Partos, Foundation Max van der Stoel (FMS) en Woord en Daad. Andere (nationale) organisaties

met deskundigheid over ontwikkelingslanden zijn bijvoorbeeld SNV, het Koninklijk Instituut voor de Tropen, de Wageningen-universiteit, het MVO-platform, de internationale afdelingen van de vakbonden FNV en CNV, Oxfam-Novib, de Schone Kleren Campagne, de Plastic Soup Foundation, de stichting Both ENDS (focus op mensenrechten, gendergelijkheid, milieu en landgebruik), of ARISA (focus op mensenrechten in landen in Zuid-Azië, ook in relatie tot handelsketens)..

x De Metropoolregio Eindhoven (MRE) heeft in 2021 de regionale monitor brede welvaart van het CBS aangevuld met informatie voor de dimensies 'later' en 'elders'. In een van de deelonderzoeken studie (https://pure.tue.nl/ws/portalfiles/portal/194801467/3_MRE_en_foto.pdf) is een ketenanalyse gemaakt van alle economische activiteiten in de MRE. Het gebruik van metalen van 'elders' ligt in de MRE-regio bijvoorbeeld ver boven het Nederlandse gemiddelde. Deze metalen worden geïmporteerd vanuit de EU maar ook Latijns-Amerika en Azië. Mineralen als kalksteen, natuursteen en klei komen vooral uit China en India. Voor mineralen is de eigen voorziening minimaal en voor metalen en fossiele grondstoffen nihil. Dit pleit voor meer hoogwaardige circulariteit.

xi Zie https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-neem-gemeentelijk-voedselbeleid-op-in-de-nieuwe-collegeakkoorden~b3f5f62e/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.ecosia.org%2F. Zij noemen Amsterdam, Den Haag, Ede, Groningen, Arnhem, Gooise Meren, Haarlem, Midden-Drenthe, Nijmegen en Wageningen als goede voorbeelden.

xii In het Manifest Maatschappelijk Verantwoord Opdrachtgeven en Inkopen (MVOI) 2022-2025 staan intenties en doelen, maar ook veel relevante praktische informatie voor gemeenten. MVOI wordt in het manifest (p. 22) gedefinieerd als "opdrachtgeven en inkopen met de meest positieve milieu-, maatschappelijke en economische effecten die mogelijk zijn gedurende de volledige levenscyclus". Op de website van PIANOo staan de actieplannen die gemeenten hebben gemaakt. De website biedt informatie over belangrijke productgroepen. Ook staan er veel concrete handreikingen voor inkopers en opdrachtgevers. Voor het borgen van MVOI in de werkprocessen zijn er instrumenten zoals de MVI-criteriatool, het Ambitieweb en de MVI-zelfevaluatietool. De brochure Inkopen met respect voor mensenrechten, zo kan het ook! is gemaakt door Fairtrade Nederland samen met CNV Internationaal, FNV, Electronics Watch, de Fair Wear Foundation, FSC en MVO Nederland.

xiii Kaders voor milieu- en natuurbescherming die relevant zijn voor IMVO zijn o.a. de EU-richtlijnen, het VN-Biodiversiteitsverdrag en de VN-resolutie over het recht op een schone, gezonde en duurzame leefomgeving. Afspraken op het gebied van mensenrechten en arbeidsvoorwaarden zijn onder meer de Declaration on Fundamental Principles and Rights at Work van de ILO en de UN Guiding Principles on Business and Human Rights. De OESO-richtlijnen voor Multinationale Ondernemingen (2011) gaan daarnaast ook over milieu, belastingontwijking en corruptie. De Europese richtlijn voor duurzaamheidsrapportage (CSRD) verplicht beursgenoteerde bedrijven om over hun IMVO-inspanningen te rapporteren. De Europese richtlijn inzake Corporate Sustainability Due Diligence (CSDDD), ook bekend als de antiwegkijkwet, zorgt ervoor dat (grote) bedrijven verantwoordelijk worden gehouden voor mensenrechtenschendingen en schade aan het klimaat. Deze recente richtlijn werd gezien als een belangrijke mijlpaal. Het Omnibuspakket dat in februari 2025 door de Europese Commissie werd gepresenteerd, zwakt echter veel kernelementen van de CSDDD en CSRD alweer af.

xiv Zie voor de bredere duurzaamheidsdoelstellingen de tweejaarlijkse Monitor Nationale Omgevingsvisie (september 2024). Het PBL monitort de afspraken uit het Klimaatakkoord via de Klimaat en Energieverkenning (oktober 2024). Het PBL monitort ook de voortgang met de circulaire economie. In 2024 onderzocht PBL de trends voor drie belangrijke productgroepen, en constateerde een stijgende vraag naar grondstoffen. In februari 2025 verscheen de derde editie van de Integrale Circulaire Economie Rapportage (https://www.pbl.nl/publicaties/integrale-circulaire-economie-rapportage-2025). Deze maakt duidelijk dat de grondstoffentrends over de hele linie nog steeds niet de goede kant op gaan.

xv PIANOo heeft een Roadmap Circulair Inkopen en Opdrachtgeverschap. Voor meer praktische informatie zie Aan de slag met circulair inkopen Informatie is ook te vinden bij het kenniscentrum Europa decentraal over circulair aanbesteden https://europadecentraal.nl/onderwerp/aanbesteden/verantwoord-aanbesteden/circulair-aanbesteden/

xvi Zie over dit onderwerp bijvoorbeeld de SER-verkenning Evenwichtig sturen op de grondstoffentransitie en energietransitie voor brede welvaart (https://www.ser.nl/nl/Publicaties/evenwichtige-sturing), en dit rapport van de Universiteit Leiden: https://www.universiteitleiden.nl/nieuws/2024/09/circulariteit-nog-geen-prioriteit-in-energietransitie-en-woningbouw

xvii Zie over dit onderwerp het onderzoek van De Natuur en Mileufederaties binnen de Nacht van de Nacht campagne (https://www.natuurenmilieufederaties.nl/nieuws/ruim-70-van-de-bedrijven-houdt-lichten-s-nachts-onnodig-aan/)

xviii In zijn proefschrift over de duurzaamheid van de Nederlandse landbouw deed Meino Smit uitgebreid onderzoek naar de landvoetafdruk en andere mondiale effecten van het Nederlandse landbouwmodel.

xix Zie WUR-onderzoek naar de eiwittransitie (https://www.wur.nl/nl/onderzoek-resultaten/kennisonline-onderzoeksprojecten-lvvn/kennisbasis-onderzoek/kb-projecten-lopend-2019-2024/de-eiwittransitie-een-beweging-van-iedereen-kb-39.htm) en voedselzekerheid: https://www.wur.nl/nl/show/voedselzekerheid-2.htm.

xx Zie ook https://eetbaarede.nl/voedseltransitie/

xxi Zie https://www.volkskrant.nl/columns-opinie/opinie-neem-gemeentelijk-voedselbeleid-op-in-de-nieuwe-collegeakkoorde

n~b3f5f62e/?referrer=https%3A%2F%2Fwww.ecosia.org%2F. Zij noemen Amsterdam, Den Haag, Ede, Groningen, Arnhem, Gooise Meren, Haarlem, Midden-Drenthe, Nijmegen en Wageningen als goede voorbeelden.

xxii Naast ander gebruik van materialen zijn ook een kortere bouwtijd en minder transportbewegingen onderdeel van circulair en duurzaam bouwen. Voor meer informatie zie bijvoorbeeld https://circulairebouweconomie.nl/ en https://platformcb23.nl/. Er is ook een City Deal circulair en conceptueel bouwen (https://citydealccb.nl/). Ook de landelijke coöperatie Cirkelstad werkt met 250 koplopers uit de bouwsector aan een circulaire en inclusieve bouweconomie (https://www.cirkelstad.nl/over-cirkelstad/). De stichting Dutch Green Building Council is aanjager van een duurzame gebouwde omgeving in bredere zin, waaronder ook klimaatadaptatie en biodiversiteit.

xxiii Zie Binnenlands bestuur, Amsterdam stopt met Chinese camera's, geraadpleegd op 30-04-2026

xxiv https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/van-zanen-nu-voorzitter-wereldvereniging-van-gemeenten

xxv Zie Koning Willem-Alexander, "Toespraak bij de opening van het honderdste VNG Jaarcongres, Eindhoven," Het Koninklijk Huis, [publicatiedatum indien bekend], geraadpleegd op 18-01-2026, Koning opent honderdste editie van het VNG jaarcongres | Het Koninklijk Huis.

xxvi In 2021 organiseerde KIS een kennisatelier voor gemeenten over het slavernijverleden. Zie https://www.kis.nl/artikel/excuses-slavernijverleden-inzichten-voor-gemeenten. Ook Binnenlands Bestuur besteedde aandacht aan dit thema: https://www.binnenlandsbestuur.nl/bestuur-en-organisatie/lokale-bestuurders-wel-niet-excuses-voor-het-slavernijverleden

xxvii Zie Achtste Nationale SDG-Rapportage (2024), p. 18 -19 (https://open.overheid.nl/documenten/c81dac6a-95cb-46c1-a084-65c7f7f85133/file)

xxviii Zie (https://www.interregeurope.eu/zeroco2) voor meer informatie over het ZEROCO2 programma van Interreg of bekijk https://www.ede-natuurlijk.nl/

Vereniging van
Nederlandse Gemeenten

Nassaulaan 12
2514 JS Den Haag
+31 70 373 84 01

vng-international@vng.nl

september 2026